

EBÜ'L-FETH OSMÂN B. CİNNÎ: HAYATI VE ESERLERİ*

Dr. İsmail TEMİZ*

Öz: Bu makalede Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin hayatı ve eserleri incelenmekte olup bunlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yer alan bilgiler klasik dönem tabakat kitapları ile son dönem çalışmaları incelenerek ortaya konulmuştur. Bunun yanında yer yer İbn Cinnî'nin eserlerine de müracaat edilmiştir. Yapılan çalışmalarda bazı yanlışlıklar tespit edildiğinde çeşitli argümanlarla tashih edilmiştir. Yürütülen çalışmada İbn Cinnî'nin pek çok eser kaleme aldığı bunlardan bir kısmının günümüze ulaşmadığı görülmüştür. Ayrıca müellifin Ebû Ali el-Fârisî devrinin önemli hocalarından ders aldığı ve Arap dilinde eser vermiş birçok öğrenci yetiştirdiği anlaşılmıştır. Bunun yanında İbn Cinnî'nin kendisinden sonra gelen çalışmalara kaynaklık ve öncülük ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İbn Cinnî, Arap Dili, Sarf, Nahiv

Abu l-Fath Utman Ibn Jinni: His Life and Works

Abstract: In this article, the life and books of Ibn Jinni are examined and it is tried to give information about them. The information in the study has been revealed by examining the classical period bibliographic works and recent studies. In addition, references were made to Ibn Jinni's works from time to time. When some inaccuracies in the studies were detected, they were corrected with various arguments. It was seen in the study that Ibn Jinni wrote many works and some of them did not reach today. In addition, it was understood that the author took lessons from important teachers of the his period like Abu Ali al-Farisi and trained many students who gave works in Arabic. Also, it was determined that Ibn Jinnî was the source and pioneer of the works that came after him.

Keywords: Ibn Jinni, Arabic Language, Morphology, Syntax

Giriş:

Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî h. 4. yüzyılda yaşamış önemli dil alimlerinden biridir. Başta *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb* ve *el-Hasâis* isimli eserleri ve yetiştirdiği talebeleri olmak üzere Arap dili literatürüne ciddi katkılar sunmuş, kendisinden sonraki dönemler için kaynak teşkil etmiştir. Arap dünyasında bir hayli meşhur olan müellifin ülkemizde yeterince tanınmadığı ve fazlaca araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, İbn Cinnî'nin ülkemizde biraz daha tanınmasına vesile olmak ve hakkında araştırma yapacak araştırmacılara müellife dair malumat sunmak amacıyla hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada verilen bilgiler erken ve geç dönem tabakat / biyografi kitapları olmak üzere müellifin kendi eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca günümüz Arap dünyası ile ülkemizde yapılan çalışmalardan da istifade edilmiştir. Çalışma sonunda elde ettiğimiz bulgularımız genel olarak ifade edilmiştir.

1. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin Hayatı

* Araş Gör. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ismail.temiz@omu.edu.tr ORCID: 0000-0002-7949-8635

Tam adı Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'dir.¹ Nesep itibarıyla Arap olmadığı ifade edilen² babası için kaynaklarda 'رومي'³ kelimesinin kullanılması ve Yunancada 'cömert, asilzâde, saygın kişi'⁴ anlamına gelen *gennaius*⁵ kelimesinin Arapçada 'Cinnî'⁶ olarak telaffuz edilmesi nedeniyle İbn Cinnî'nin Yunan asıllı olduğu kabul edilmektedir. İbn Cinnî'nin babasını Yunancada (*Rumcada*) saygın bir kişi⁷ olarak ifade ettiği rivayeti de kendisinin Yunan (*Rum*) asıllı olduğunu destekler mahiyettedir. Babasının Musul'un ileri gelenlerinden biri olan Süleymân b. Fahd b. Ahmed el-Ezdî'nin⁸ (ö. 411/1020) kölesi olduğu bilinmekle⁹ birlikte Musul'a ne zaman geldiği meçhuldür. Müellifin babasının sonradan İslâm dinini kabul ettiği ifade edilir.¹⁰ Kaynaklarda babasının köle olduğu belirtilen İbn Cinnî hem bu bilgiyi pekiştirir hem de toplumda köleliğin nesep açısından kusur kabul edilmesi¹¹ anlayışına tepki gösterir. Bu çerçevede dönemin nesep algısına bir

- ¹ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993). 4: 1535; Cemâluddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire, 1986). 2: 335; Ebü'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zemân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1978). 3: 246; Ebü'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut, 1964). 2: 132; Ebü'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnâvud - Mahmût el-Arnâvud (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989). 4: 494; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.). 2: 244; İsmâîl Paşa el-Bağdâdî Babanzâde, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1951). 652.
- ² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494.
- ³ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Mârif, ts.). 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494. Ayrıca bkz: Hasan Hindâvî, "Mukaddime", *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*, 2 Cilt (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 5-70. 7.
- ⁴ Mehmet Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996). 39.
- ⁵ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 19: 397. Brockelmann da İbn Cinnî'nin babasının ismi için Yunanca Γενναιος olduğunu zikreder. (Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Weimar, 1898). 2: 244.) Sözcük 'cesur, mert, yiğit cömert' anlamlarına gelmektedir. Bkz: <https://www.dict.com/yunanca-turkce/%CE%93%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CF%82>, (Erişim tarihi: 11.12.2020); <https://tr.glosbe.com/el/tr/brave%2C%20doughty%2C%20gallant%2C%20mettlesome%2C%20courageous%2C%20generous%2C%20manful> (Erişim tarihi: 11.12.2020)
- ⁶ Kelimenin 'اقچي' biçiminde okunuşu *cîm* harfinin kesresi ile *nûn* harfinin şeddeli haliyledir. Sözcüğün sonundaki *yâ* harfinin nisbet *yâ'sı* olmadığı ifade edilmiştir. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247; Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, thk. Muhammed el-Misrî (Dâru Sa'di'ddîn, 2000). 194; Târik Necm Abdullah, "Mukaddime", *el-Müzekker ve'l-Müennes* (Cidde: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 1985), 5-42. 7.
- ⁷ Ebü Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ' ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî - Nâyif el-Abbâs (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.). 2: 585.
- ⁸ Ebü'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012). 6: 517.
- ⁹ Ahmed b. Alî b. Sâbit Ebü Bekr Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Târîhu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001). 13: 205; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; el-Firûzâbâdî, *el-Bulğa*. 194; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 495; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 244.
- ¹⁰ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 39.
- ¹¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 39.

eleştiri mahiyetinde ilim sahibi olmanın nesepten daha önemli olduğu hususunu bir şiirinde şöyle dile getirir¹²: [Vâfir]

فَعَلِمِي فِي الْوَرَى نَسْبِي	فَإِنْ أَصْبَحَ بِلا نَسْبٍ
فُرُومِ سَادَةِ نُجْبٍ	عَلَى أَيْ أُؤُولُ إِلَى
أَرَمَ الدَّهْرُ ذُو الخَطْبِ	قِيَاصِرَةً إِذَا نَطَقُوا
كَفَى شَرَفًا دُعَاءَ نَبِيٍّ	أَوْلَاكَ دَعَا النَّبِيِّ هُمُ

Şayet nesepsizsem, insanların nezdinde nesebim ilimdir.

Soyum asil ve soylu krallara dayanır.

Krallar ki hatiptirler, konuştuklarında zaman susmuştur.

Öyle kimseler ki Hz. Peygamber onlara dua etmiştir.

Şeref olarak bir peygamberin duası yeter.

İbn Cinnî için kaynaklarda en-Nahvî,¹³ el-Luğavî¹⁴ ve el-Mevsilî¹⁵ nisbeleri kullanılmaktadır. Ayrıca Yavuz, *el-Ezdî*¹⁶ nisbesinin de kullanıldığını belirtir. Ancak kaynaklarda doğrudan bu nisbelerin hangi neden ya da nedenlerle kullanıldığına dair bilgiler yer almamakla birlikte pek çok kaynakta müellifin Arapçadaki derinliği ve vukûfiyetine dair ifadeler bulunmaktadır.¹⁷ *en-Nahvî* ve *el-Luğavî* nisbelerinin, İbn Cinnî'nin nahiv, lügat ve sarf ilmindeki derin bilgisinden¹⁸ kaynaklandığı ifade edilebilir. Onun, *el-Mevsilî* nisbesini de doğum yeri olan Musul'a nisbetle almış olması muhtemeldir. Zira doğum yeri Musul¹⁹ olarak zikredilmektedir. Müellif için kullanılan *Ebü'l-Feth* künyesinin niçin kullanıldığına dair malumatın olmadığı gibi rivayetlerde çocukları arasında ismi *Feth* olan bir kimse de bulunmamaktadır. Ancak el-Kıftî (ö. 644/1248),

- ¹² Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998). 287-288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1586; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 335-336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494.
- ¹³ Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, thk. Müfid Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983). 1: 137; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 287; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246.
- ¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 13: 205; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995). 15: 33; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 335; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts.). 4: 205.
- ¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*. 15: 33; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*. 194; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 244.
- ¹⁶ Kaynaklarda İbn Cinnî için *el-Ezdî* nisbesinin kullanıldığını rastlayamadık. Fakat Yavuz, İbn Cinnî'nin babasının hizmetinde bulunduğu aileye nisbetle *el-Ezdî* nisbesini aldığını ifade eder. Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 40.
- ¹⁷ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr*. 1: 137; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 287; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1586; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*. 194; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*. 4: 205.
- ¹⁸ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr*. 1: 137; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1586; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 335; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246.
- ¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 248; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 495; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 244; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-Â'lâm-Kâmûsu Terâcim* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002). 4: 204; Abdullah, "Mukaddime". 7.

Ebü'l-Feth künyesini zikrederek özellikle dil bilgileri içerisinde İ'rab ilmindeki kapalılıkları açma ve müşkülleri izah etmede onun gibi kimsenin olmadığını söyler.²⁰ Bundan ötürü İbn Cinnî'nin *Ebü'l-Feth* künyesini almış olduğu zikredilebilir. Künyesiz ve nisbesiz olarak müellifin ismi Osman b. Cinnî'dir. Osman kendi ismi, *İbn Cinnî* nisbesi ise babasına izâfetledir. Bu açıklamalardan sonra müellifin tam ismi şu şekilde ifade edilebilir: Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî en-Nahvî el-Luğavî el-Mevsilî.

Kaynaklarda Musul'da dünyaya geldiği belirtilen İbn Cinnî'nin doğum tarihine dair farklı rivayetler yer almaktadır. Buna göre bir kısmı müellifin doğum tarihini h. 330/941'den öncesine²¹ dayandırırken bazıları da 300/912'den öncesine kadar götürür.²² İbn Cinnî'nin uzun yaşadığına dair bir bilgi olmaması ve neredeyse tüm kaynakların müellifin vefat tarihini 392/1002²³ olarak kaydetmeleri nedeniyle onun 300/912'den önce doğmuş olması uzak bir ihtimaldir. Diğer taraftan müellifin 330/941'den önce doğmuş olması uzun yaşadığına yönelik rivayetlerin mevcut olmaması açısından daha tutarlı gözükmektedir. Nitekim İbn Cinnî'nin hocası Ebû Alî el-Fârisî (ö.377/987) ile tanışıp yaklaşık 40 yıl birlikte olduklarına dair rivayetleri²⁴ dikkate alındığında hocasıyla tanışması takriben hicri 337²⁵ yılına denk gelmektedir ki o yıllar 14-15 yaşlarında²⁶ Musul'da ders okuttuğu dönemdir. Ebû Alî el-Fârisî ile tanıştığı zamanki yaşını (14-15) hocasıyla tanıştığı yıldan (337) çıkarttığımızda hicri 322-323 yılları karşımıza çıkıyor. Hicri 322-323 yılları hicri 330'dan önce doğduğu rivayetlerine de uygun düşmektedir. Buna göre İbn Cinnî'nin doğum tarihini hicri 322/934-323/935 olarak tespit edebiliriz. Nitekim İbn Cinnî hakkında araştırma yapan Yavuz ve Asutay da onun doğum tarihi olarak hicri 322/934 tarihini kabul etmektedir.²⁷

İbn Cinnî'nin ailesi hakkında kaynaklarda çok az malumatın bulunduğunu ifade edebiliriz. Bunları da üç tane oğlunun olduğuna dair rivayetler oluşturmaktadır. Müellifin çocuklarının ismi *Alî*, *Âl* (ö. 458/ 1066) ve *Alâ'*dır.²⁸ Âlim ve saygın kimseler olarak belirtilen çocukları ilk eğitimlerini babalarından almış ve İbn Cinnî onların hat sanatını öğrenmelerine yardımcı olmuştur. Bu nedenle çocukları hat sanatı alanında sayılı kimseler arasında gösterilmektedirler.²⁹ İbn Mâkûlâ'nın (ö. 458/1066) Sayda şehrinde Âl ile görüşüp ondan hadis dinlediğini söylediği rivayetinden³⁰ hareketle onun hadis ilmiyle de iştiğal ettiğini zikredebiliriz.

²⁰ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ru'ât*. 2: 335. Benzer ifadeler için bkz: es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr*. 1: 137; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 287; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1586; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 204.

²¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 248; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âtî'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985). 1: 130.

²² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 495; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 3: 244.

²³ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1585; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 248; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 204.

²⁴ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 244.

²⁵ Bkz: Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 41.

²⁶ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

²⁷ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 41; Muhammed Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâ'is'teki Temelleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013). 5.

²⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

²⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

³⁰ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585.

Gözlerinden birinin görmediği rivayet edilen³¹ İbn Cinnî 28 Safer 392/1002 yılında Bağdat'ta vefat etmiş³² ve burada hocası el-Fârisî'nin kabrinin de bulunduğu Şeyh Cüneyd Mezarlığı olarak bilinen es-Senûsî mezarlığına defnedilmiştir. ³³ Yavuz, adı geçen kabristanı mutasavvıfların defnedildiği bir yer olarak zikreder ve İbn Cinnî'nin de hocasının mezarına yakın bir yere defnedildiğini belirtir.³⁴

2. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda İbn Cinnî'nin çocukluk yıllarına dair bilgilere tesadüf edemedik. Dolayısıyla henüz çocukken ilk eğitimini kimlerden aldığı bilinmemektedir. Babasının köle olması, onun oğluna ilk eğitimini verdiğine dair bir rivâyetin bulunmaması ve müellifin annesi ile alakalı herhangi bir rivâyetin de olmaması, ilk eğitimini anne ve babasından almadığı kanaatine götürmektedir. Bunun yanında henüz oldukça genç sayılacak bir yaşta Musul'da bir camide ders halkası oluşturup nahiv dersi verdiği bilgisi³⁵ hem oldukça erken bir yaşta ilim öğrenmeye başladığını hem de o yaşta belli bir ilmî birikim elde ettiğini gösterir mahiyettedir.

İbn Cinnî'nin tahsil hayatı iki döneme ayrılabilir. Bunlardan birincisi 15 yaşlarında Musul'da hocası Ebû Alî el-Fârisî ile tanıştığı tarih olan h. 337/948 yılına kadar olan süreçtir ki bu dönemde Musul'da ilk eğitimini Musullu hocalardan almıştır.³⁶ Nitekim henüz 15 yaşlarında olan bir kimsenin ders verecek bir düzeye erişmesi Musul'daki ilmî birikim ve gelenekten bağımsız gözükmemektedir. Öyle ki "İslam tarihinde ilk Dâru'l-İlim Ebu'l-Kasım Ca'fer b. Muhammed b. Hamdan el-Mevsilî (ö. 323/935) tarafından Musul'da kurulmuştur. Ortaçağ'da da Musul'da Kur'ân ilimlerinden tıp, matematik ve astronomiye kadar değişik ilim ve sanat dallarında temayüz eden ve Mevsilî nisbesiyle anılan birçok âlim ve sanatkâr yetişmiştir. Bunlardan bazıları şöyle sıralayabilir: Muhaddis Abdülazîz b. Hayyân b. Câbir³⁷ (ö. 261/875), hadis âlimi Ebû Ya'lâ el-Mevsilî³⁸ (ö. 307/919), hanefî fakîhi Abdullah b. Mahmûd³⁹ (ö. 683/1284), şâfiî fakîhi Abdürrahîm b. Muhammed⁴⁰ (ö. 671/1272), muhaddis ve hanefî fakîhi Ömer b. Bedr⁴¹ (ö. 622/1225), tarihçi ve muhaddis Yezîd b. Muhammed el-Ezdî⁴² (ö. 334/946),

³¹ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1588; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; Abdullah, "Mukaddime". 8.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 13: 205; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 248; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 495; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 204; Abdullah, "Mukaddime". 8.

³³ Husâm Saîd en-Nu'aymî, *İbn Cinnî Âlimu'l-Arabiyye* (Bağdat: Dâru's-Şu'ûni's-Sekâfeti'l-Âmme, 1990). 17.

³⁴ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 56.

³⁵ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 288; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246.

³⁶ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585.

³⁷ Hakkında bkz: Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Muhtasaru Târîhi Dimeşk li İbn Asâkir*, thk. Muhammed Mutî' (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1984). 136.

³⁸ Hakkında bkz: Mücteba Uğur, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 258-259.

³⁹ Hakkında bkz: Davut Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004). 29: 487-488.

⁴⁰ Hakkında bkz: Ahmet Özel, "Mevsilî, Abdürrahîm b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004). 29: 488.

⁴¹ Hakkında bkz: M. Yaşar Kandemir, "Mevsilî, Ömer b. Bedr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004). 29: 488-489.

⁴² Hakkında bkz: Abdülkerim Özaydın, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995). 12: 48-49.

Abbasîler döneminin en tanınmış mûsikişinas ve mugannîlerinden İbrâhim el-Mevsilî⁴³ (ö. 188/804) ile oğlu mûsikişinas, mugannî ve şâir İshak el-Mevsilî⁴⁴ (ö. 235/850), muhaddis Ebû Bekir Sevâb b. Yezîd⁴⁵ ve hadis hâfızı Muâfâ b. İmrân⁴⁶ (ö. 185/801), ilk devir sûfilerinden Abdullah b. Hubeyk⁴⁷ ile Feth el-Mevsilî el-Kebîr⁴⁸ (ö. 170/786) ve Feth el-Mevsilî es-Sağîr⁴⁹ (ö. 220/835), matematikçi ve astrolog Ali b. Ahmed el-İmrânî⁵⁰ (ö. 344/955-56), göz hekimi Ammâr b. Ali⁵¹ (ö. 400/1010), dil ve edebiyat âlimi İbn Dânyâl⁵² (ö. 711/1311), İbn Ebû Asrûn⁵³ (ö. 585/1189), kıraat âlimi Muhammed Şu'le el-Mevsilî⁵⁴ (ö. 656/1258).⁵⁵ Tüm bu isimlerin bize tarihi süreçte Musul'un köklü bir ilim geleneğine sahip olduğunu ve bu geleneğin İbn Cinnî'nin erken yaşta ders halkası kurabilmesinin çevresel arka planını gösterebileceği kanaatindeyiz.

İkincisi ise camide ders okuttuğu esnada hocasıyla tanıştığı andan itibaren başlayıp müellifin vefat ettiği tarih olan h. 392/1002 yılına kadar devam eden süreçtir. Bu dönemde çoğunlukla hocasıyla birlikte bazen de kendi başına o dönemde İslam hilafetinin başkenti ve İslam dünyasının ilim-kültür merkezi⁵⁶ olan Bağdat başta olmak üzere Musul, Vâsıt⁵⁷, Şâm,⁵⁸ Şîrâz⁵⁹ ve Halep⁶⁰ şehirlerine seyahatler yapmıştır. Halep ve Şîrâz'a yaptığı seyahatler esnasında devrin meşhur Arap şâiri el-Mütenebbî (ö. 354/965) ile tanışmış⁶¹ ve kendisiyle dil meseleleri üzerine münazaralarda bulunmuştur.⁶² İbn Cinnî'nin el-Mütenebbî ile olan

⁴³ Hakkında bkz: Ahmet Hakkı Turabi, "İbrâhîm el-Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 322-323.

⁴⁴ Hakkında bkz: Ahmet Hakkı Turabi, "İshak el-Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 536-537.

⁴⁵ Tabakat kitaplarında Ebû Bekir Sevâb b. Yezîd hakkında malûmata tesadüf edemedik. Ancak ez-Zehabî (ö. 748/1348) vefat tarihini h. 321-330 arası olarak belirtmektedir. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 7: 607.

⁴⁶ Hakkında bkz: İbrahim Hatipoğlu, "Muâfâ b. İmrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 305-306.

⁴⁷ Hakkında bkz: Mustafa Bilgin, "Abdullah b. Hubeyk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 107.

⁴⁸ Hakkında bkz: Mustafa Bilgin, "Feth el-Mevsilî el-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 455.

⁴⁹ Hakkında bkz: Mustafa Bilgin, "Feth el-Mevsilî es-Sağîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 455-456.

⁵⁰ Hakkında bkz: Sargon Erdem, "Alî b. Ahmed el-İmrânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 2: 381.

⁵¹ Hakkında bkz: Cahit Baltacı, "Ammâr b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 74-75.

⁵² Hakkında bkz: Zülfikar Tüccar, "İbn Dânyâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 409-410.

⁵³ Hakkında bkz: Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 423-424.

⁵⁴ Hakkında bkz: Adem Yerinde, "Muhammed Şu'le", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 577-578.

⁵⁵ Sâmî es-Sakkâr, "Musul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 363.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkerim Özaydın, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 437-441.

⁵⁷ Abdullah, "Mukaddime". 11; en-Nu'aymî, *İbn Cinnî*. 16.

⁵⁸ en-Nu'aymî, *İbn Cinnî*. 16; Yavuz, "İbn Cinnî". 19: 398.

⁵⁹ Yavuz, "İbn Cinnî". 19: 398.

⁶⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1588.

⁶¹ Yavuz, "İbn Cinnî". 19: 398.

⁶² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1588; Abdullah, "Mukaddime". 11.

münazaraları çoğunlukla Halep'te Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu ve ilk emîri Seyfûddeve⁶³ (333-356/944-967), Şiraz'da da Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin⁶⁴ (367-372/978-983) huzurunda gerçekleşmiş ve bu süreçte birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulan İbn Cinnî ile el-Mütenebbî arasında samimi bir dostluk oluşmuştur. Her ikisi de birbirinin ilmî ve edebî birikim ve tecrübelerinden istifade etmişlerdir.⁶⁵ Öyle ki İbn Cinnî, el-Mütenebbî'nin divanına üç tane⁶⁶ şerh yazmıştır.⁶⁷ Ayrıca el-Mütenebbî için 'şâirimiz'⁶⁸ ifadesini kullanarak onu methetmiştir. el-Mütenebbî de İbn Cinnî hakkında "İnsanların çoğu bu kişinin kıymetini bilmez."⁶⁹, "O, benim şüirlerimi benden daha iyi bilir."⁷⁰ kendi divanını kastedip 'Divanı sahibine okudu.'⁷¹ diyerek İbn Cinnî'yi övmüştür. Şiraz'da el-Mütenebbî'ye kendisinin bir beyti hakkında soru sorulduğunda 'Arkadaşım Ebü'l-Feth burada olsaydı sana açıklardı.' diyerek cevap vermiştir.⁷² Dolayısıyla hem İbn Cinnî'nin ilmi birikimine hem de aralarındaki samimiyete vurgu bakımından el-Mütenebbî'nin cevabı dikkat çekicidir. Ayrıca el-Mütenebbî ile İbn Hâleveyh (ö. 370/980) arasında gerçekleşen tartışmalarda İbn Cinnî'nin arkadaşı Ebu't-Tayyib el-Luğavî (ö. 351/962) birlikte el-Mütenebbî'yi desteklemesi⁷³ de müellifin el-Mütenebbî ile olan dostluklarını gösterir.

2.1 Hocaları

Oldukça erken bir yaşta ilim öğrenmeye başlayan İbn Cinnî Musul ve Bağdat'ta devrin önemli hocalarından ders almıştır. Müellifin hocalarını şöyle belirtebiliriz:

2.1.1 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mevsilî en-Nahvî el-Ahfeş⁷⁴

İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082) İbn Cinnî'nin Musullu ve Bağdatlı hocalardan ders aldığını söylemiş ancak bunların kimler olduğunu ifade etmemiştir.⁷⁵ es-Suyûtî (ö. 951/1505) ise nerede ders okuduğunu belirtmeksizin İbn Cinnî'nin el-Ahfeş'ten ders okuduğunu zikretmiştir. Ayrıca el-Ahfeş'in de Bağdat'ta ikamet ettiğini ve el-Mansûr Camii'nde ders halkasının olduğunu ve de *Ta'lîlu'l-Kırâati's-Seb'a* isimli bir kitabının bulunduğunu söylemiştir. Fakat es-Suyûtî el-Ahfeş'in doğum ve ölüm tarihine dair herhangi bir bilgi belirtmemiştir. Bunun yanında Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî'nin (ö. 406/1016) ders halkasına yakın

⁶³ Abdülkerim Özeydin, "Seyfûddeve el-Hamdânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 37: 35-36.

⁶⁴ Hakkında bkz: Abdülkerim Özeydin, "Adudüddeve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1: 392-393.

⁶⁵ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 51.

⁶⁶ İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 32: 198.

⁶⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494.

⁶⁸ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1952). 1: 25, 240, 303; 2: 127, 173, 176, 405; 3: 244, 321, 341.

⁶⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1588, 1594; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 3: 132.

⁷⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494.

⁷¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 4: 494.

⁷² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1588.

⁷³ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebü't-Tayyib el-Luğavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 345.

⁷⁴ Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicrî IV. yüzyılın sonlarında vefat ettiği ifade edilmektedir. Süleyman Mahmut Kayagil, "Arap Dili Tarihinde 'el-Ahfeş' Lakabıyla Bilinen Âlimler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2016), 21-36. 26.

⁷⁵ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*. 2: 585.

ders halkası kurduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ el-İsferâyînî'nin hicri 370 yılından itibaren ders vermeye başladığı⁷⁷ bilindiğine göre el- Ahfeş'in hicrî 370'ten sonra vefat etmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* isimli eserine muhakkik Muhammed Ali en-Neccâr yazdığı mukaddimede müellifin temel eğitimini Musul'da aldığını ve nahiv ilmini de Musul'da el-Ahfeş'ten okuduğunu söyleyerek Musul'da müellifin el-Ahfeş'ten başka hocalarına vakıf olamadığını ifade etmektedir.⁷⁸ Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla İbn Cinnî'nin çocukluk yıllarında Musul'da el-Ahfeş'ten nahiv tahsil ettiği söylenebilir.⁷⁹

2.1.2 Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)

İbn Cinnî'nin hayatında dönüm noktası teşkil edecek olan hocası⁸⁰ Ebû Ali el-Fârisî⁸¹ ile tanışması kaynaklarda şöyle geçer: İbn Cinnî Musul'da bir camide nahiv dersi okuturken Ebû Ali el-Fârisî Musul'a gelir ve camiye gider. Camide henüz genç bir yaşta olan İbn Cinnî'yi bir öğrencisine ecvef fiillerde *vav'ın elife* dönüşmesini anlatırken görür. İbn Cinnî'nin ders anlatırken hata yaptığını fark eden Ebû Ali el-Fârisî ona itiraz eder. Başka bir rivayete göre sarfa dair bir soru sorar,⁸² İbn Cinnî ise soruya yeterince cevap veremez. Bunun üzerine Ebû Ali el-Fârisî İbn Cinnî'ye kendisinin henüz yeterince ilmi birikime sahip olmadığını ima eden ' رَبَّيْتُ وَأَنْتَ ' *حَضْرَمٌ* 'Koruk olduğun hâlde kuru üzüm olma iddiasındasın' diyerek camiden ayrılır. İbn Cinnî orada bulunan insanlara bu zatın kim olduğunu sorduğunda onlar, Ebû Ali el-Fârisî olduğunu söylerler. İbn Cinnî okuttuğu ders halkasını dağıtır ve Ebû Ali el-Fârisî'nin peşine düşer. Bağdat'a gitmekte olan Ebû Ali el-Fârisî'ye Semîriyye şehrinde yetişir, birlikte Bağdat'a giderler. Böylelikle hocası vefat edene kadar devam eden / kırk yıl⁸³ sürecek olan hoca-talebe ilişkisi başlar. Hocası vefat ettikten sonra Bağdat'ta hocasının yerine ilim meclisinin başına geçer ve vefat edinceye kadar ders okutur. Hocasının sorusuna cevap verememesi ya da hocasının kendisinin yanlısını tespit etmesi, İbn Cinnî'nin sarf ilmine özel bir önem vermesine neden olur ve bu ilimde derinleşmesine yol açar.⁸⁴

Kırk yıl süren hoca-talebe ilişkisinin samimi bir dostluk ve arkadaşlık ilişkisi içerisinde geçmiş olması muhtemeldir. Zira Ebû Ali el-Fârisî İbn Cinnî'yi Halep'te Hamdânî veziri Seyfuddevle (ö. 356/967), Şiraz'da da Buveyhî sultanı Azudüddevele (ö. 372/983) ile tanıştırmış, sarayda tertip edilen ilmi toplantılara katılmasına böylece de dönemin ileri gelen âlim, edip ve şairleriyle onun tanışmasına vesile olmuştur. Örneğin, İbn Cinnî devrin meşhur şairi el-

⁷⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 389; Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, thk. Mahmud Abdulkâdir el-Arnâût (İstanbul: İrcica, 2010). 1: 244; Kayagil, "el-Ahfeş' Lakabıyla Bilinen Âlimler". 26.

⁷⁷ Saffet Köse, "İsferâyînî, Ebû Hâmid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 22: 514.

⁷⁸ Muhammed Ali en-Neccâr, "Mukaddime", *el-Hasâis*, 3 Cilt (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1953), 5-73. 10.

⁷⁹ Fâdil Sâlih es-Sâmerrâ'î, *Meâni'n-Nahv* (Amman: Dâru'l-Fikr, 2000). 29; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 42; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 7.

⁸⁰ Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993). 2: 606, 623.

⁸¹ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 88-90.

⁸² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

⁸³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğâ*. 194; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132.

⁸⁴ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 228; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; en-Neccâr, "Mukaddime". 17; Abdullâh, "Mukaddime". 10.

Mütenebbî ile hocası sayesinde tanışmış aralarında sıkı bir dostluk oluşmuş,⁸⁵ el-Mütenebbî'nin şiirlerine dair aralarında münazaralar gerçekleşmiştir. el-Mütenebbî'nin şu beyti bunlardan biridir. [Tavîl]

إِنِّيَا وَفَلْنَا لِلْسُّيُوفِ هَلْمًا

فَصَدْنَا لَهُ فَصَدَّ الْحَبِيبَ لِقَاؤُهُ

(Ölümü) kendisiyle karşılaşmaktan hoşnut olduğumuz bir şey gibi arzuladık,

ve kılıçlara da dedik ki; haydi gelin artık.

Beyitteki 'هَلْمًا' fiilinde şâir, İbn Cinnî'ye te'kid nûnunu bu şekilde kullanmasının doğru olup olmadığını sormuştur. Müellif, kıyas bakımından mîm'in dammeli olmasının yanlış olduğunu ve doğrusunun 'هَلْمًا' şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine el-Mütenebbî 'هَلْمًا' şeklinde kullanmanın kelimeyi uzun yaptığını belirtince İbn Cinnî cevaben ona "Bu senin meselenin / sorununun cevabı, (bana göre) onun kısalığı ya da uzunluğu bizim içinde bulunduğumuz şeyin dışındadır." demiştir.⁸⁶

İbn Cinnî'nin ilmen ve fikren yetişmesinde hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim eserlerinin bir kısmını hocası hayattayken yazmış, bu eserlerine hocası tavsiyelerde bulunarak eserlerin değerine katkı sağlamıştır.⁸⁷ Müellifin eserlerinden *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*'da İbn Cinnî hocası el-Fârisî'den çokça rivayette bulunarak hem eserinin ilmi değerini perçinlemiş hem de hocasının ilmi derinliğinden istifade ederek onun kendi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.⁸⁸ Müellif, hocasından ilmi husularda aktarımda bulunmasının yanında eserde muhtelif konuları hocasına okuduğunu zikreder.⁸⁹ İbn Cinnî hocasından ayrı kaldığı zamanlarda bile ilmi meseleler hakkında hocasına mektup yazarak hocasının ilmi birikiminden istifade etmekten uzak durmamıştır.⁹⁰

İbn Cinnî, dil ilimlerine dair kendi döneminde muteber kabul edilen birçok eseri hocası el-Fârisî'den okumuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserler arasında Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) el-*Kitâb*'ını,⁹¹ el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) *Kitâbu't-Tasrîf*'ini,⁹² Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *Kitâbu't-Tasrîf*'ini,⁹³ İbnu's-Sikkât'in (ö. 243/857) *Kitâbu'l-İbdâl*'ini⁹⁴ ve el-Asmaî'nin (ö. 216/831) bazı eserlerini zikredebiliriz.⁹⁵ Ayrıca müellif eser ismi belirtmeden Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî'nin (316/929) bir eserini çoğaltarak kendisine nüsha yapıp hocasına okuduğunu ifade eder.⁹⁶ Bunun yanında Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö.

⁸⁵ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 46.

⁸⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 2: 722.

⁸⁷ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 3: 338.

⁸⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 175, 180, 235, 277, 278, 328, 378; 2: 743, 577, 789, 791.

⁸⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 378, 384, 385, 386, 390, 416, 423; 2: 443, 466, 553, 610, 661, 690, 758, 773.

⁹⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 2: 562, 745.

⁹¹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 175; 2: 546, 577; Ebû'l-Mehâsin el-Mufaddal b. Muhammed et-Tennûhî el-Ma' arrî, *Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve Gayrihim*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: İdâretü's-Sekâfeti ve'n-Neşri Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyyeti, 1981). 24.

⁹² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 2: 751, 752.

⁹³ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 98; 2: 590.

⁹⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 239; 2: 554.

⁹⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 2: 690.

⁹⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 386.

214/829) *en-Nevâdir*'i⁹⁷ ile *Kitâbu'l-Hemz*'ini⁹⁸ de hocasından okumuştur. İbn Cinnî *en-Nevâdir*'i okurken hocasıyla arasında geçen şu anekdotu paylaşır: “*Ebû Ali, en-Nevâdir'e onunla namaz kılacak kadar ona büyük bir önem verirdi. Bir gün en-Nevâdir'i okurken onun razı olmadığı bir şekilde okudum. Bana şöyle dedi: 'Bu kitapta maksâtı olmayan bir harf dahi yoktur.' Çünkü o nükte ve gizemle (ince hassas bilgilerle) doludur.*”⁹⁹ Müellifin, hocasına dair anlattığı başka bir anekdot ise şöyledir: *el-Fârisî, İbn Cinnî'ye Bağdat'ta çıkan bir yangında bizzat kendisinin yazdığı kitaplarının yandığını, Basra'daki bütün âlimlerin ilimlerinin (kitaplarının) de yok olduğunu, yangından sonra sadece kendisinin bir (kitap) sandık bulduğunu ve sandıkta bir kitabın yarısı haricinde tüm kitapların yandığını o kitabında Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) Kitâbu't-Talâk'ı olduğunu anlatır. Bunun üzerine İbn Cinnî hocasına kendisinin nasıl teselli bulduğunu sorduğunda, kendisine endişeli (şaşkın) bir edayla bakarak üzgün bir şekilde iki ay boyunca hiç kimseyle konuşmadığını, sonrasında da Basra'ya gittiğini yine üzüntü içerisinde bir süre de orada kaldığını söyler.*¹⁰⁰

Ayrıca İbn Cinnî, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn* isimli eserini hocasıyla müzakere ettiğini ifade ederek vaktinin olması durumunda eserin içerisinde yer alan bazı hataları tashih etmek istediğini belirtir.¹⁰¹ Hocasının kendi üzerindeki bu denli emeğinden olsa gerek İbn Cinnî, ‘*Allah rahmetiyle muamele etsin, ondan razı olsun ve onu en güzel şekilde karşılansın*’ şeklinde hocası Ebû Ali el-Fârisî'yi giyabında hayırla yâd ederek ona dua etmekten geri durmaz.¹⁰² Müellif, hocasının ilmi birikimden hareketle onu ‘*Arkadaşlarımızın derin bilgiye sahip olanı*’ anlamına gelen ¹⁰³مُحَدِّثٌ أَصْحَابِنَا ifadesiyle nitelendirmesinin yanında ilmi birikimine yer yer atf yapar.¹⁰⁴

Her ne kadar müellif, hocası ya da başka bir dil âlimiyle okuduğunu zikretmese de okuduğu eserler içerisinde İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhere*'sinin de bulunduğunu belirtebiliriz. Zira İbn Cinnî bu eserde yer alan bazı hatalardan bahsederek vakti olması hâlinde eseri tashih etmek istediğini ifade eder.¹⁰⁵ Ayrıca İbnü'l-A'râbî'nin (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfi) (ö. 231/846) öğrencilerine yazdırmış olduğu emâlîlerinden bir kısmını okuduğunu belirtir.¹⁰⁶

2.1.3 Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Miksem (ö. 354/965)

İbn Cinnî'nin hocalarından¹⁰⁷ olup kıraat ve nahiv âlimi olan İbn Miksem'in tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî'dir.¹⁰⁸ Ebü'l-Abbâs Sa'leb'in (ö.

⁹⁷ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 77, 278, 368, 388, 396; 2: 489, 514, 534, 562, 671; Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîhi Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh anhá*, thk. Ali en-Necdî Nâsif vd. (Dâru Serkîn, 1986). 1: 63, 129, 163, 167, 183; 2: 7, 348, 366.

⁹⁸ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 72; 2: 722, 826.

⁹⁹ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 331.

¹⁰⁰ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 607.

¹⁰¹ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 568.

¹⁰² İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 123, 243, 365, 387; 2: 19; İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 270, 318.

¹⁰³ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 442; Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Munsif Şerhu li Kitâbi't-Tasîf*, thk. Abdullah Emîn - İbrahim Mustafa (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Kadîm, 1954). 158.

¹⁰⁴ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 604.

¹⁰⁵ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 568.

¹⁰⁶ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 604, 801.

¹⁰⁷ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 136, 155, 160, 161, 206, 229, 371, 379, 389, 407, 421; 2: 445, 539, 549, 692, 786.

¹⁰⁸ Tayyar Altkulaç, “İbn Miksem el-Attâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20: 200.

291/904) râvisi¹⁰⁹ olan İbn Miksem'in içeriği Sa'leb'in ilim meclisinde konuştuğu ilmi meselelerle alakalı olan *Kitâbu Mücâlesâti Sa'leb*¹¹⁰ / *Kitâbu Mecâlisi Sa'leb*¹¹¹ isminde bir kitabının olduğu belirtilir. İbn Miksem kanalıyla Sa'leb'ten birçok rivayet yapan¹¹² İbn Cinnî, İbn Miksem'den Sa'leb'in *Mecâlis*'ini okumuştur.¹¹³

Müellif, Sa'leb'in *Kitâbü'l-Fasîh*'ine Sa'leb'in öğrencisi olan¹¹⁴ İbn Dürüsteveyh'inin (ö. 347/958) yazdığı *Şerhu'l-Fasîh*'i¹¹⁵ de okumuştur. Ancak o, *Şerhu'l-Fasîh*'i kimden okuduğuna dair herhangi bir isim zikretmez¹¹⁶

2.1.4 Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967)

İbn Cinnî'nin kendisinden okuyup istifade ettiği hocalarından biri olup¹¹⁷ tam adı Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî'dir. Ebü'l-Ferec h. 284 /897 yılında Bağdat'ta doğmuş ve Bağdat'ın aristokrat ailelerinden birine mensuptur.¹¹⁸ Kûfe ve Bağdat'a dönemin ileri gelen âlimlerinden ders okuyan¹¹⁹ Ebü'l-Ferec'in, hicretin III. asrına kadar hem Arap edebiyatının hem de Arap kültür tarihinin en önemli kaynaklarından birini teşkil eden ve en dikkat çeken eseri *el-Eğânî*'dir. Müellifin meşhur olan bu eseri, Emevî devrinde ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarla bunların şarkı ve bestelerini konu edinmektedir.¹²⁰

2.1.5 Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 307/919-920)

Bazı çalışmalarda er-Rûyânî'nin vefat tarihi h. 358/969 olarak belirtilerek Bağdat ile Musul'da yaşadığını ifade edilmektedir. Öyle ki '*İbn Cinnî kendisinden Bağdat'ta istifade etmiş olmalıdır.*' denilerek İbn Cinnî'nin hocası olduğu zikredilmekle birlikte er-Rûyânî'nin İbn Cinnî'nin hocası olduğuna dair kesin bir bilgi ifade edilmemiştir.¹²¹ er-Rûyânî'nin Bağdat'ta yaşamış olması ve belirtilen vefat tarihinden hareketle böyle bir kanaat hasıl olmuş olabilir. Ancak yapmış olduğumuz araştırmada er-Rûyânî'nin vefat tarihini "h. 307/919-920" olarak tespit ettik. Ayrıca kendisinin hadis âlimi ve hafızı ve de fakih olduğu bilgisine ulaştık.¹²² er-Rûyânî'nin h. 307 de vefat etmesi İbn Cinnî'nin de h.322-323'te doğmuş olması nedeniyle İbn Cinnî'nin hocalarından biri olarak kabul edilmesi imkân dahilinde gözükmemektedir.

¹⁰⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 49; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 2503; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 90.

¹¹⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 2505; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 90.

¹¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 50.

¹¹² İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1:38; İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 135, 142, 155, 172, 236; 2: 801.

¹¹³ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 371, 379, 407.

¹¹⁴ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Dürüsteveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 19: 420.

¹¹⁵ İbn Cinnî eseri '*Şerhu'l-Fasîh*' ismiyle belirtmiştir. Ancak eser '*Tashîhu'l-Fasîh*' diye bilinmektedir. Bkz: Özbalkıç, "*İbn Dürüsteveyh*". 19: 420.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 568.

¹¹⁷ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 74, 202.

¹¹⁸ Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 316.

¹¹⁹ Carl Brockelmann, "Ebülferec", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Basımevi, 1977). 4: 77.

¹²⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 166; Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî". 10: 316.

¹²¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 48; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 8.

¹²² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*. 9: 36-37; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâlet, 1993). 755; Yavuz Ünal, "Rûyânî, Muhammed b. Hârûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35: 275.

İbn Cinnî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu hocaları arasında şunlar zikredilebilir:¹²³

Muhammed b. Seleme¹²⁴, Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Kattân (ö. 359/970)¹²⁵, Ebû İshâk İbrâhim b. Ahmed el-Kirmîsînî¹²⁶, Ebü'l-Hasen 'Ali b. Ömer b. 'Amr¹²⁷, Ebû Sâlih es-Selîl b. Ahmed b. İsa b. eş-Şeyh¹²⁸, Muhammed b. Muhammed¹²⁹, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen¹³⁰, Bundâr b. Abdulhamîd el-Kerhî¹³¹, Ebû Bekr Ca'fer b. el-Haccâc¹³², Ebü'l-Hasen 'Ali b. Vekî' (ö. 393/1003)¹³³, Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Kâsım ez-Zehebî¹³⁴, Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Merâğî¹³⁵, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred¹³⁶ (ö. 286/900).

İbn Cinnî'nin belirtmiş olduğumuz hocalarının yanında dil meselelerine dair kendisiyle görüşüp soru sorarak malumat edindiği Arapçayı fasih olarak son derece iyi bilen bedevi kimseler de mevcuttur.¹³⁷ Bunlar içerisinde *Muhammed b. el-'Assâf el-'Ukaylî et-Temîmî*¹³⁸ ve *Ebû Salih es-Selil b. Ahmet b. İsa eş-Şecerî*¹³⁹ zikredilebilir. İbn Cinnî kendisiyle Musul'da görüştüğü *et-Temîmî* hakkında "Bedeviler içerisinde ondan daha fasih birini çok az gördüm."¹⁴⁰ demiş ve dil meselelerinde bedevilerin fasih konuşanlarından malumat edinmeyi de ihmal etmemiştir.

2.2 Talebeleri

İbn Cinnî, hocası Ebû Ali el-Fârisî Bağdat'ta (ö. 377/987) yılında vefat ettikten sonra onun geride bıraktığı ders halkasının başına geçerek¹⁴¹ tedris faaliyetlerine devam etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbn Cinnî'nin talebeleri arasında şu şahsiyetleri zikredebiliriz:

2.2.1 Ebû Ahmed Abdüsselam b. Hüseyin b. Muhammed el-Basrî el-Lugavî (ö. 405/1014)

Hicri 329/941 yılında Basra'da doğan el-Lugavî dönemin önemli dil ve kıraat âlimlerinden olup aynı zamanda kâri ve şâirdir. Bağdat'a ikamet eden el-Lugavî burada kütüphane idareciliği görevini üstlenmiştir. Kaynaklarda kendisinin oldukça cömert biri olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki kendisinden para isteyen bir dilenciye parası olmadığı için yanında

¹²³ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 49-50.

¹²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 315.

¹²⁵ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsûlî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Mübhic fi Tefsiri Esmâi Şu'arâ'i'l-Hamâse*, thk. Mervân el-Atyye - Şeyh er-Raşid (Beyrut: Dâru'l-Hicr, 1988). 110; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 339; 2: 564; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 6: 194-195; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 1: 70; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*. 1: 247.

¹²⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 76; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*. 1: 35; 2: 17.

¹²⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 80

¹²⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 360, 387; 3: 283, 298.

¹²⁹ İbn Cinnî, *el-Mübhic*. 91; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 2: 536.

¹³⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 98, 332; İbn Cinnî, *el-Mübhic*. 130.

¹³¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 243.

¹³² İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 386; 3: 305.

¹³³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*. 1: 36, 189. Hakkında bkz: Musa Yıldız, "İbn Vekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20: 444.

¹³⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 2: 255; 3: 299.

¹³⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 3: 302, 361; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*. 2: 188.

¹³⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 110.

¹³⁷ en-Nu'aymî, *İbn Cinnî*. 31.

¹³⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 77; İbn Cinnî, *el-Mübhic*. 232.

¹³⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 1: 360, 387; 2: 28, 468; 3: 283, 289.

¹⁴⁰ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*. 4: 1595.

¹⁴¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*. 4: 1589; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*. 2: 132; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*. 2: 244; Abdullah, "Mukaddime". 12.

bulunan değerli kitaplarından bazısını verdiği zikredilmektedir. Bağdat'ta vefat eden el-Lugavî, Ebû Ali el-Fârisî'nin kabrinin de bulunduğu Şeyh Cüneyd Mezarlığı olarak da bilinen es-Senûsî mezarlığına el-Fârisî'nin yanına defnedilmiştir.¹⁴² el-Lugavî'nin herhangi bir eserine tesadüf edemedik. İbn Cinnî'nin öğrencilerinden olan el-Lugavî hocasının eserlerini tashih edip yazmıştır.¹⁴³

2.2.2 Muhammed b. Hüseyin eş-Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)

Hicri 359/970 yılında Bağdat'ta doğan ve oldukça erken bir yaşta şiir yazmaya başlayan eş-Şerîf er-Radî şairliği ile tanınan bir âlimdir.¹⁴⁴ Dönemin önde gelen âlimlerinden Ebû Ali el-Fârisî, es-Sîrâfî (ö. 368/978), er-Rummânî (ö. 384/994), Şeyh Müfîd en-Nu'mân (ö.413/1022), el-Hemedânî el-Mu'tezilî (ö. 415/1024) ve İbn Cinnî gibi âlimlerden ders almıştır.¹⁴⁵ İbn Cinnî'nin etkisiyle erken yaşta şiir yazmaya başlayan¹⁴⁶ er-Radî *Mecâzâtü'n-Nebeviyye* isimli kitabında İbn Cinnî'den pek çok nakil yapmıştır.¹⁴⁷ İbn Cinnî, er-Radî'nin şiirlerinden seçtiği dört kasidesine *Tefsir el-Alevîyât* adlı eserinde şerh yazmıştır. er-Radî de hocasını sağlığında otuz beş beyitlik bir kaside ile methetmiş, hocasının vefatından sonra da yetmiş beyitlik bir kaside ile üzüntüsünü dile getirmiştir.¹⁴⁸ Oldukça velut bir âlim olan er-Radî'nin eserleri içerisinde *Nehcü'l-Belâğa* en meşhur olanıdır. Eser içerik olarak Hz. Ali'nin konuşmaları, mektupları, öğütleri, vasiyetleri, emirleri ve hikmetli sözlerine dair bir derlemedir.¹⁴⁹ Müellifin diğer önemli eserleri arasında '*Mecâzâtü'l-Kur'ân*' ve '*Divân*' da bulunmaktadır.¹⁵⁰

2.2.3 Ali b. Zeyd el-Kâşânî en-Nahvî (ö. 411/1019)

Kaynaklardaki nisbesinden kendisinin nahiv âlimi olduğunu anladığımız el-Kâşânî İbn Cinnî'nin öğrencilerinden biridir. Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) el-Kâşânî'nin hicrî 411 yılında kendi yazısıyla yazdığı bir eserini bulduğunu ifade etmiş ancak eserin ismini zikretmemiştir. Son derece doğru ve iç içe geçmiş bir yazı usulüne sahip olan el-Kâşânî'nin bu hususta İbn Cinnî'nin usulünü benimsediği belirtilir.¹⁵¹

¹⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 12: 331; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 292; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 175-176.

¹⁴³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1597; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut - Naîm el-Arkûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983). 17: 19.

¹⁴⁴ es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-Dehr*. 3: 155; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 4: 414; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 99.

¹⁴⁵ Abdülhüseyin Ahmed el-Emînî, *el-Ğadîr fil'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb* (Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî li'l-Matbûât, 1994). 211-212.

¹⁴⁶ Mustafa Özel, "Şerîf er-Radî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 39: 4.

¹⁴⁷ el-Emînî, *el-Ğadîr*. 4: 211.

¹⁴⁸ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 53.

¹⁴⁹ Özel, "Şerîf er-Radî". 39: 5; Hikmet Gültekin, *Şîi Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013). 114-116.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 4: 416. Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gültekin, *Şîi Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*. 112-122.

¹⁵¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1759; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*. 2: 167; Ebü's-Safâ Salâhuddin Halil b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut - Mustafa Türkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2000). 21: 84-85.

2.2.4 Ebü'l-Hasen Ali b. Hilâl (ö. 413/1022)

Babasının, Büveyhîler'in Bağdat'taki hâkimiyeti sırasında saray kapıcısı olmasından ötürü kaynaklarda *İbnü'l-Bevvâb*¹⁵² künyesiyle zikredilen Ebü'l-Hasen Ali b. Hilâl, İbn Cinnî'den Arapça edebi ilimleri okumuş,¹⁵³ kıraat ilmini Ubeydullah el-Merzûbânî'den¹⁵⁴ (ö. 384/994) dinî ilimleri ise İbn Sem'ûn'dan (ö. 387/997) almıştır. Hat sanatını Muhammed b. Esed ve Muhammed b. Sımsımânî'den (Sımsımî) meşk eden¹⁵⁵ İbnü'l-Bevvâb Bağdat'ta Mansûr Camii'nde bir müddet vaizlik yapmıştır.¹⁵⁶ Hattatlığıyla ünlü Abbâsî veziri İbn Mukle'den¹⁵⁷ (ö. 328/940) sonra ikinci büyük hat ustası olarak kabul edilen İbnü'l-Bevvâb altmış dört mushaf yazmıştır. Bunlardan zamanımıza ulaşan ve ona aidiyeti kesin olan en güzel mushaf Dublin'de Chester Beatty Library'de bulunmaktadır.¹⁵⁸ Hicri 413/1022 yılında Bağdat'ta vefat eden İbnü'l-Bevvâb Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'in kabrinin yanına defnedilmiştir.¹⁵⁹

2.2.5 Ebü'l-Hasen Ali b. Ubeydullâh es-Sımsımî el-Lugavî (ö. 415/1024)

İbn Cinnî'nin¹⁶⁰ yanı sıra Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Saîd es-Sîrâfî'den¹⁶¹ (ö. 368/979) de ders alan es-Sımsımî yetkin bir nahiv ve lûgat âlimi olmanın yanında güzel yazı yazma ve güvenilir rivayet noktasında da Bağdat'ta dönemin ileri gelen âlimlerdendir. Eserlerinin birçoğunu bizzat kendisinin yazdığı rivayet edilen es-Sımsımî pek çok eser kaleme almıştır.¹⁶²

2.2.6 Ebü'l-Futûh Sâbit b. Muhammed el-Curcânî el-Adevî el-Endelusî (ö. 431/1040)

Nahiv ve mantık ilimlerinde âlim olan Ebü'l-Futûh hicri 350/960 yılında doğmuştur. Bağdat'ta İbn Cinnî, İbn Cinnî'nin öğrencisi olan Ebû Ahmed Abdusselâm b. Huseyn b. Muhammed el-Basrî el-Lugavî ve Ali b. İsa er-Reba'î en-Nahvî (v. 420/1129) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders okumuştur. Bağdat'taki ilim tahsilinden sonra Endülüs'e gidip Bağdat'ta tahsil ettiği Arapça ve edebiyat ilmini orada öğretmiştir. Endülüs'te bulunduğu dönemde dil ve edebiyat âlimi ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Cümel* ismiyle meşhur olan *el-Cümelü'l-Kübrâ* isimli eserine *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî* isminde şerh yazmıştır. Ebü'l-Futûh, Zîrîler hânedanının Gırnata hükümdarı olan Bâdîs b. Habbûs¹⁶³ tarafından kendi amcasının oğluyla birlikte devlete isyan etme suçlamasıyla Endülüs'te idam edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁵² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 5: 1996; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 342; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-İber fi Haberî Men Gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985). 2: 224; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd*, thk. Kayser Ebû Ferah (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1971). 203.

¹⁵³ ez-Zehebî, *el-İber*. 2: 244; ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd*. 203; Muhittin Serin, "İbnü'l-Bevvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20: 534.

¹⁵⁴ ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd*. 203.

¹⁵⁵ Serin, "İbnü'l-Bevvâb". 20: 534

¹⁵⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 5: 1996

¹⁵⁷ Abdülkerim Özyayın, "İbn Mukle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20: 211.

¹⁵⁸ Serin, "İbnü'l-Bevvâb". 20: 534.

¹⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 342; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*. 7: 71.

¹⁶⁰ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ*. 293.

¹⁶¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 6: 1817; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 178.

¹⁶² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 6: 1817-1819; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 228; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 178.

¹⁶³ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkerim Özyayın, "Bâdîs b. Habbûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 4: 419-420.

¹⁶⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 2: 773-774; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 1: 298-299; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 482; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*. 401.

2.2.7 Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Murtazâ (ö. 436/1044)

İmâmiyye'nin önde gelen fıkıh ve kelâm âlimi aynı zamanda edebiyatçı olan Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Murtazâ'nın tam künyesi Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ'dır.¹⁶⁵ eş-Şerîf el-Murtazâ hicri 355/966 yılında Bağdat'ta doğmuş¹⁶⁶ ve burada dönemin meşhur âlimlerinden Şeyh Müfid'den (ö. 413/1022) fıkıh ve kelâm, Hüseyin b. Bâbeveyh'ten (ö. 381/991) hadis ve İbn Cinnî'den Arapça dersleri almıştır.¹⁶⁷ Bağdat'ta alevîlerin nakipliğini üslenen¹⁶⁸ eş-Şerîf el-Murtazâ tedris faaliyetleriyle meşgul olmuş hem eserler kaleme almış hem de öğrenci yetiştirmiştir.¹⁶⁹ Velut bir âlim olan eş-Şerîf el-Murtazâ'nın başlıca eserleri arasında *ez-Zâhire*, *Kitâbu's-Şâfi fi'l-İmâme*, *el-Ğurer ve'd-Durer*, *Tenzihü'l-Enbiyâ* bulunmaktadır.¹⁷⁰ Ayrıca İbn Cinnî ile ilgili iki kitabı da bulunmaktadır: *Kitâbu Tetebbui' Ebyâti'l-Me'ânî li'l-Mutenebbî elletî tekelleme anhâ İbn Cinnî*,¹⁷¹ *Kitâbu'n-Nakd 'alâ İbn Cinnî fi'l-Hikâye ve'l-Mahkâ*.¹⁷²

2.2.8 ez-Zâkir en-Nahvî el-Mısırî (ö. 440/1048)

Döneminin meşhur nahiv âlimlerinden olan ez-Zâkir en-Nahvî birçok ilimde kendisini yetiştirmiş bir âlimdir. Bağdat'ta İbn Cinnî ve birçok âlimden ders okuduktan sonra Mısır'a yerleşen ez-Zâkir burada Arapça öğretimine önem vermiş pek çok Mısırlı edip ve yazar kendisinden rivayette bulunmuştur. Aynı zamanda şair de olan ez-Zâkir Mısır'da hocası İbn Cinnî'nin ve eserlerinin tanınmasına öncülük etmiştir. Mısır'da vefat eden ez-Zâkir en-Nahvî'nin nahiv konularıyla alakalı haşiye ve risalelerinin yanında *Kitâbu Nüketin* isiminde bir eseri vardır.¹⁷³

2.2.9 Ebü'l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânî (ö. 442/1050)

Kaynaklardan Nuh tufanından sonra Hz. Nuh'un kurduğu zikredilen *Semanin* köyüne mensup olduğu için kendisine Semaninli anlamında *es-Semânî* denildiği ifade edilmektedir. Nahiv ilminde âlim olan Ebü'l-Kâsım Musul'da doğmuş ve İbn Cinnî'den ders okumuştur.¹⁷⁴ *Kitâbu'l-Mufid fi'n-Nahv*¹⁷⁵ isimli eseri olduğu belirtilen Ebü'l-Kâsım aynı zamanda İbn Cinnî'nin *el-Luma*¹⁷⁶ ve *et-Tasrifu'l-Mulûki*¹⁷⁷ kitaplarına şerh yazmıştır.

¹⁶⁵ Ebü'l-Fazl Şehâbüddin Ahmed el-Askalâni İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebü Gudde (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002). 5: 529; Mustafa Öz, "Şerîf el-Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010). 38: 586.

¹⁶⁶ ez-Ziriklî, *el-Âlâm*. 4: 278.

¹⁶⁷ Öz, "Şerîf el-Murtazâ". 38: 587.

¹⁶⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1728; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruât*. 3: 249; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 18: 588.

¹⁶⁹ Öz, "Şerîf el-Murtazâ". 38: 587.

¹⁷⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1728-1729.

¹⁷¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1729.

¹⁷² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1729.

¹⁷³ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruât*. 2: 8; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968). 335-336.

¹⁷⁴ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 302; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 5: 2091; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 217; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*. 9: 640.

¹⁷⁵ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 302.

¹⁷⁶ Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zümûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, thk. Muhammed Şerafettin Yalıtıkaya - Kilisli Rifat Bilge (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941). 2: 1563; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 147.

¹⁷⁷ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*. 302; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*. 9: 640.

2.2.10 Ebû Gâlib Muhammed b. Ahmed b. Sehl en-Nahvî el-Vâsîfî (ö. 462/1070)

İbn Büşrân olarak da bilinen Ebû Gâlib hicri 380/988 yılında Vâsîf şehrinde doğmuştur. Burada dönemin ileri gelen âlimlerinden ders okumuştur. Birçok ilim alanında işgal ettiği gibi hadis, nahiv ve lügat ilmi alanında da kendisini yetiştirmiş ve Irak bölgesinde devrinin en meşhur âlimlerinden biri olmuştur.¹⁷⁸ İbn Büşrân, İbn Cinnî ile olan hoca talebe ilişkisini şöyle ifade eder: “İbn Cinnî Vâsîf şehrine geldiği zaman yanına gider kendisine soru sorardık, İbn Cinnî de sorulan meseleleri bize yazdırırdı. Yazdırdığı meselelere de *el-Vâsîfiyyât* ismini vermişti.”¹⁷⁹ İbn Cinnî'nin Vâsîf şehrinde sürekli ikamet etmediği, zaman zaman oraya ziyaret ettiği bilindiğine göre İbn Büşrân ile uzun soluklu hoca talebe ilişkisi mümkün gözükmemektedir. Ayrıca İbn Cinnî h. 392'de vefat ettiğinde, İbn Büşrân doğum tarihinden hareketle henüz 11-12 yaşlarındadır. Bu durum da hoca talebe ilişkisinin eser okumak suretiyle uzun süreli olmadığını güçlendirmektedir. Buna göre İbn Cinnî'nin Vâsîf şehrine geldiği zamanlarda İbn Büşrân'ın kendisinden istifade ettiğini belirtebiliriz.

2.2.11 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sinân el-Hafâcî el-Halebî (ö. 466/1073)

İbn Sinan el-Hafâcî olarak kaynaklarda zikredilen el-Hafâcî hicrî 422-423/1031-1032 yılında Halep'te doğmuştur.¹⁸⁰ Ebû'l-Alâ el-Maarrî'den (ö. 449/1057) ve Meyyâfârikîn'de (Silvan) Ebû Nasr Ahmed b. Yûsuf el-Menâzî'den¹⁸¹ (ö. 437/1045) öğrenim görüp devrin önemli âlimleri arasında yer almıştır.¹⁸² Edip ve şâir olan el-Hafâcî'nin *Dîvân* ve *Sırru'l-Fesâha* isimli eserleri vardır.¹⁸³ İbn Cinnî'nin öğrencileri arasında zikredilen¹⁸⁴ el-Hafâcî'nin doğum tarihi ile, İbn Cinnî'nin vefat tarihini (h.392) göz önünde bulundurduğumuzda İbn Cinnî'nin öğrencisi olması mümkün gözükmemektedir. Hatta kaynaklarda yukarıda isimlerini ifade ettiğimiz hocaları dışında herhangi bir isme de ulaşamadık.

2.2.12 Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Abdullah b. Şâheveyh

Hakkında çok az bilgi edinebildiğimiz İbn Şâheveyh hem Ebû Ali el-Fârisî hem de İbn Cinnî'nin öğrencisidir. İbn Cinnî'den icâzet alarak rivayette bulunmuş, ondan nahiv ve edebiyat ilmine dair birçok kitap okumuştur.¹⁸⁵

2.2.13 Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed Nasr

İbn Cinnî'nin, diğer bir öğrencisi olan Ebû Ahmed Abdusselâm b. Huseyn b. Muhammed el-Basrî el-Lugavî'nin yazıp tashih ettiği “kitaplarımı rivayet edebilirsin” diyerek kendisine icâzet verdiği öğrencisidir.¹⁸⁶

¹⁷⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 2350; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 3: 44; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*. 10:166; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 26; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*. 3: 68.

¹⁷⁹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 340.

¹⁸⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*. 2: 280; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 122; Recep Dikici, “Hafâcî, İbn Sinân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 15: 71.

¹⁸¹ el-Menâzî, Mervânî (983-1085) vezirlerinden olup Malazgirtli olduğu ayrıca Diyarbakır ve Meyyâfârikîn (Silvan) camilerine kitaplarını vakfettiği ifade edilmiştir. Bkz: Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Ötüken, 2013). 311.

¹⁸² ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*. 10: 233; Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeyl Aleyhâ* (Beyrut: Dârü Sadr, 1973). 220; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 122; Özaydın, “Adudüdevle”. 1: 71.

¹⁸³ el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*. 2: 222; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*. 2: 280; ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*. 4: 122.

¹⁸⁴ es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*. 82; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 55; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 11.

¹⁸⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 1: 29; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 55.

¹⁸⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1597.

2.2.14 Ali b. Hasan b. el-Vahşî en-Nahvî el-Mevsîlî

Kaynaklarda kendisi hakkında yeterince bilgi bulunmayan İbnü'l-Vahşî, nisbesinden anlaşıldığı kadarıyla Musullu bir nahiv âlimidir.¹⁸⁷ İbn Cinnî'nin hem öğrencisi hem de arkadaşı olan İbnü'l-Vahşî hocasından nahiv okumuş, İbnü'l-Vahşî'den de nahiv ilmini Ali b. Dübeys en-Nahvî tedarik etmiştir.¹⁸⁸

İbn Cinnî'nin tespit edebildiğimiz öğrencileri arasında daha önce de isimlerini ifade ettiğimiz çocukları Ali, Âl ve Alâ'yı da belirtebiliriz.¹⁸⁹

2.3 Eserleri

Oldukça erken sayılabilecek bir yaşta ilim tahsil etmeye başlayan İbn Cinnî neredeyse ömrünün yetmiş yılını ilim öğrenmeye ve öğrenci yetiştirmeye adanmış ve bu süreçte onlarca eser kaleme almıştır. Yaptığı telifler gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonra ilim meraklılarının dikkatini çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Yapmış olduğumuz incelemede kaynakların tamamına yakını müellifin eserlerinin isimlerinden bahsetmektedir. Ancak İbn Cinnî'nin eserlerinin neredeyse hepsinin ismini zikredip eserlerin tanınmasına vesile olan Yâkût el-Hamevî'dir (ö. 626/1229). el-Hamevî, İbn Cinnî'nin h. 384/994 yılında öğrencisi Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed en-Nasr'a "*Ebû Ahmed Abdusselâm b. Huseyn b. Muhammed'in yazıp tashih ettiği kitaplarımı rivayet edebilirsin*" diyerek kendisine icâzet verdiği ve bu icâzetnamede İbn Cinnî'nin bizzat kendisinin eserlerinden on dokuz tanesinin ismini zikrettiği icâzetnameyi yayınlamış ve icâzetnamede bulunmayan yirmi kadar eserin de ismini belirtmiştir.¹⁹⁰

İbn Cinnî'nin kitaplarını ele almada, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1996 yılında İbn Cinnî hakkında ilk doktora çalışmasını yaparak Türkiye'de onun tanınmasına öncülük eden Mehmet Yavuz'un, müellifin eserlerini konularına göre sınıflandırdığı tasnifini göz önünde bulunduracağız. Yavuz'un tasnif şekli şu şekildedir:

- I. Gramere Dair Olan Eserler, (Nahiv ve sarf şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır.),
- II. Lügata Dair Olan Eserler,
- III. Edebiyata Dair Olan Eserler,
- IV. Kur'ânî İlimlere Dair Olan Eserler,
- V. Muhtelif Konuların İşlendiği Eserler,
- VI. Konusu Tespit Edilemeyen Eserler.¹⁹¹

2.3.1 Gramere Dair Eserleri

Biraz öncede ifade ettiğimiz gibi müellifin gramere dair eserleri nahiv ve sarf ilmi olarak iki kısımdan oluşmaktadır.

¹⁸⁷ Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî, *Mu'cemu's-Sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Dâru'l- Fikir, 1993), 417; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1681; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruât*. 2: 157; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 247.

¹⁸⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1759; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruât*. 2: 275; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 21:71; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 166; Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî el-İsfahânî, *Şerhu'l-Lüma' li'l-İsfahânî*, thk. İbrâhim b. Muhammed Ebû Ebbâh (Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, 1990). 22.

¹⁸⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

¹⁹⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1597-1600.

¹⁹¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 70.

2.3.1.1 Nahiv İlmine Dair Eserleri

el-Hasâis¹⁹²: İsmi pek çok kaynaktaki¹⁹³ geçen eser bazı kaynaklarda *el-Hasâis fi'n-Nahv*¹⁹⁴ adıyla da zikredilir. *el-Hasâis*, İbn Cinnî'nin Arap dilinin usul ve felsefesine dair yazmış olduğu bir eserdir. Bu açıdan bakıldığında bu konuda yazılmış ilk eser olarak karşımıza çıkan *el-Hasâis* fıkıh ve kelâm ilimleri gibi nahiv ilminin de bir usulü (metodoloji) olması gerektiği düşüncesinden hareketle kaleme alınmıştır.¹⁹⁵

el-Hasâis'in birinci cildi ilk defa Kahire'de 1913 yılında Arapça eserleri neşretme projesi kapsamında Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye tarafından neşredilmiştir.¹⁹⁶ Daha sonra eseri Muhammed Ali en-Neccâr tahkik ederek üç cilt hâlinde 1952 yılında 73 sayfalık bir mukaddime ile Kahire'de yayınlamıştır. Ayrıca eser Abdulhamîd Hindâvî tarafından da tahkik edilerek 3 cilt hâlinde 2001 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.¹⁹⁷

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-İşbîlî (ö. 651/1253) *el-Hasâis*'i özetlemiş, Muvaffakuddîn Abdüllatîf b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 629/1231) de *el-Hasâis* üzerine bir haşiye yazmıştır.¹⁹⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde el-Hasâis'de dil meseleri ve eserin metoduna dair dört tane makale ile iki tanesi tez ve bir tanesi kitap olmak üzere yedi adet bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki 2012 yılında İsmail Güler tarafından kaleme alınan *İbn Cinnî'ye Göre Arapçada Dil ve Anlam* başlıklı çalışmadır. İkincisi 2013 yılında Muhammet Mücahit Asutay tarafından yapılan *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri* başlıklı doktora çalışmasıdır. Üçüncüsü ise 2019 yılında Hatice Sak tarafından hazırlanan *The issue of the origin of language in İbn Jinnî's al-Hasâ'is* isimli yüksek lisans tezidir.

Makaleler ise şunlardır: Süveys el-Batman, *es-Siyâk beyne't-Türâs ve'l-Muâsara: Kırâe Delâliyye fi Hasâisi İbn Cinnî*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: XVI, sayı: 25; M. Mücahit Asutay, *el-Hasâis Ekseninde, İbn Cinnî'de Ses-Anlam İlişkisine Bir Bakış*, EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-, 2012, cilt: XVI, sayı: 53; Mahmut Kafes, *İbnü Cinnî'nin El-Hasâis ve Suyûtî'nin el-Müzhir Fî Ulûmî'l- Luga Adlı Eserlerinin Metod ve İçerik Yönünden Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, sayı: 3; Asutay, M. Mücahit - H. İbrahim Doğan, *İbn Cinnî, Nahivde Hadisle İstîşhâdı Kullandı mı? Eleştirel Bir Yaklaşım*, Turkish

¹⁹² *el-Hasâis*, nahiv usulü kitabı olmasına rağmen müellifin nahiv ilmine dair telif ettiği eserleri arasında belirttik. Bu konuda Yavuz'un tasnifine riayet ettik. Eser, müellifin nahiv usulüne dair tek kitabı olduğu için ayrı bir başlık oluşturmayı uygun görmedik. Ayrıca eserin nahvin usul yönünü ele alması nahivle ilgili eserleri arasında zikretmemizin başka bir karânesidir. Dolayısıyla eserin, doğrudan nahiv konularını ihtiva eden bir kitap olmadığını ifade edebiliriz.

¹⁹³ el-Enbârî, *Nüzheti'l-Elibbâ*. 287; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1597; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247.

¹⁹⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 706; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litterature Supplementband* (Leiden, 1937). 192.

¹⁹⁵ Mehmet Yavuz, "el-Hasâ'is", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 16: 275; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş, 2016). 256.

¹⁹⁶ Yûsuf b. İlyâs b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arreb* (Mısır: Matba'ât'ü-Serkîs, 1928). 66; en-Neccâr, "Mukaddime". 3.

¹⁹⁷ Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhtesab'inde Şâz Kiraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 77-101. 22.

¹⁹⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 76.

Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2018, cilt: XIII, sayı: 15.

İlelu't-Tesniye: Kaynaklarda ismi geçmeyen eseri tek nüsha olarak ilk kez Brockelmann zikretmiştir.¹⁹⁹ Tesniyelere dair telif edilen ilk ve tek olan eser, tesniye alâmeti *elif* ve *yâ'*nün tesniye kelimelerdeki durumunu konu edinmektedir.²⁰⁰ Eser 1965 yılında Tunus Üniversitesi dergisi (Havliyyâtı) ikinci sayısında Abdulkâdir el-Mehdî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁰¹ Daha sonra eser, Kahire'de 1992 yılında Sabih et- Temîmî'nin yazmış olduğu mukaddimeyle ile birlikte 104 sayfa olarak yeniden tahkik edilerek yayımlanmıştır.

el-Luma' fi'l-Arabiyye: İbn Cinnî'nin nahiv konularına dair kaleme aldığı eser müellifin rivâyetine icâzet verdiği eserlerinden olup²⁰² bazı kaynaklarda *el-Luma' fi'n-Nahv* şeklinde zikredilmektedir.²⁰³ Müellif, eserde nahiv konularının her birini ayrı başlıklar altında ayrıntılara girmeden muhtasar bir şekilde ele almıştır. Buradan hareketle İbn Cinnî'nin nahvin temel konularının kısa sürede kalıcı bir şekilde öğrenilmesini amaçladığını söyleyebiliriz. Eser Fâiz Fâris tarafından 1972'de Kuveyt'te, 1979'da Hüseyin Muhammed tarafından Kahire'de, 1985 yılında Hamîd el-Mu'min tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir.²⁰⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde *el-Luma'* ile ilgili 2006 yılında Aydın Temizer tarafından *'Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Luma' Adlı Eserinin İncelenmesi'* ismiyle yüksek lisans tezi çalışması yapılmıştır.²⁰⁵

Mes'eletân min Kitâbi'l-Eymân li-Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî: Sadece Brockelmann tarafından zikredilen²⁰⁶ eserde İbn Cinnî, eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) *Kitâbu'l-Eymân* isimli eserindeki yemin ifadeleri ile ilgili iki meseleyi gramer bakımından ele almıştır.²⁰⁷

el-Mufîd fi'n-Nahv: Bağdatlı İsmail Paşa tarafından zikredilen²⁰⁸ eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Şerhu'l-Îzâh: Brockelmann tarafından zikredilen²⁰⁹ eser İbn Cinnî'nin, Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv ilmine dair yazdığı *el-Îzâh fi'n-Nahv*²¹⁰ isimli eserin şerhidir.²¹¹

Te'yîdu't-Tezkire: İbn Cinnî'nin icâzesinde ismini zikrettiği bu eser, Ebû Ali el-Fârisî'nin *Kitâbu't-Tezkire*²¹² isimli eserinin muhtasarıdır.²¹³ Eser bazı kaynaklarda *Muhtâru Tezkireti Ebî Ali ve Tezhîbuhâ* ismiyle de geçmektedir.²¹⁴

¹⁹⁹ Brockelmann, *Gal*. 126.

²⁰⁰ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî ve Arap Gramerindeki Yeri", *Şarkiyat Mecmuası* 8/ (1998), 245-265. 261.

²⁰¹ Husâm Saîd en-Nu'aymî, *ed-Dirâsâtü'l-Lehçiyeye ve's-Savtiyye inde İbn Cinnî* (Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1980). 21.

²⁰² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

²⁰³ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 1562; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²⁰⁴ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 83-84.

²⁰⁵ *el-Luma* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Luma' Adlı Eserinin İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006). 60-115

²⁰⁶ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²⁰⁷ Asutay, *Arap Anlambilimi*. 13.

²⁰⁸ Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

²⁰⁹ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²¹⁰ Özbalıkcı, "Ebû Ali el-Fârisî". 10: 89

²¹¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 87.

²¹² el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 2: 814.

²¹³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

²¹⁴ el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247.

Kitâbu't-Telkîn: Bazı kaynaklarda ismine rastladığımız eserin²¹⁵ herhangi bir yazmasına tesadüf edemedik.

Ukûdu'l-Luma': Kaynaklarda ismi geçmeyen eser Târık Necm Abdullah'ın tahkik ettiği İbn Cinnî'nin *el-Müzekker ve'l-Müennes* isimli eserin mukaddimesinde zikredilmiş ve *el-Luma*'nın muhtasarı olduğu ifade edilmiştir. Târık Necm Abdullah'ın ifade ettiğine göre eseri Hasan eş-Şâzeli Ferhûd tahkik ederek *Riyad Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1977-1978 yayım yılı 5. sayısında neşretmiştir.²¹⁶

Kitâbu zi'l-Kadd fi'n-Nahv: Eser İbn Cinnî'nin hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin derslerinde tuttuğu nahiv konularına dair notlardan oluşmaktadır.²¹⁷ Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

2.3.1.2 Sarf İlimine Dair Eserleri

Muhtasaru't-Tasrîf: Müellifin icâzesinde zikrettiği eser isminde de belirtildiği gibi sarf ilmine dair muhtasar bir kitaptır. Bazı kaynaklarda *Cümelu Usûlu't-Tasrîfi'l-Mulûkî*²¹⁸, *Cümelu Usûli't-Tasrîf*²¹⁹, ve *et-Tasrîfu'l-Mulûkî*²²⁰ isimleriyle geçmektedir. Eseri G. Hoberg 1885 yılında Leipzig'te, Muhammed Sa'îd en-Na'sân da 1913'te Kahire'de neşretmiştir.²²¹

Mukaddimâtu Ebvâbi't-Tasrif: Yalnızca Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) zikrettiği eser sarf ilminin mücerred ve mezîd bâblarına dâirdir.²²²

el-Muktedab: İbn Cinnî'nin icâzesinde zikrettiği eser ecvef fiillerin ismi mef'ûllerini konu etmektedir.²²³ Eseri ilk defa Edgar Probst Leibzig'te 1903 yılında neşretmiş, daha sonra Seyyid Vecîh el-Keylânî²²⁴ ve son olarak da Mâzin el-Mübârek 1988 yılında Dımaşk'ta neşretmiştir.

el-Munsif: İbn Cinnî'nin icâzesinde belirttiği eser müellifin kendi ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla beş yüz varaktan oluşmaktadır.²²⁵ Pek çok kaynakta ismine tesadüf ettiğimiz eser²²⁶, sarf ilminin kurucusu olarak addedilen²²⁷ Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) günümüze de

²¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 13: 205.

²¹⁶ Abdullah, "Mukaddime". 18.

²¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1997). 132.

²¹⁸ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192. Eser hakkında bkz: İsmail Durmuş, "et-Tasrîfu'l-Mülûkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011). 133-134.

²¹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128.

²²⁰ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden, 1967). 9: 178.

²²¹ Asutay, *Arap Anlambilimi*. 14. Eserin yazma nüshaları için bkz: Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192. Eserin şerhleri için bkz: Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 89.

²²² Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 89.

²²³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

²²⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 2: 249; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 90.

²²⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

²²⁶ el-Kuffî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 1: 126; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 179.

²²⁷ Ebû Osman el-Mâzinî, Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ının içinde dağınık şekilde yer alan sarf meselelerini kendisi fazla bir şey katmadan ve Sibeveyhi'nin yöntemini değiştirmeden bir araya getirip tasnif etmiş, et-Tasrîf ile sarf ilmini nahivden ayırıp bağımsız bir disiplin haline getirmiştir; bu çalışmasıyla da eseri günümüze ulaşan ilk dil âlimi olarak kabul edilmiş, bundan ötürü sarf ilminin kurucusu sayılmıştır. İsmail Durmuş, "et-Tasrîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011). 40: 131.

ulaşmış olan ve de ilk sarf kitabı olarak kabul edilen²²⁸ *et-Tasrîf*²²⁹ isimli eserine İbn Cinnî'nin yazmış olduğu şerhtir. Müellif, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*'ta *Tefsîru Tasrîfi Ebî Osman*²³⁰, *Şerhu Tasrîfi Ebî Osman*²³¹ ve *Şerhu't-Tasrîf*²³² isimleriyle *el-Munsif*'e atıf yapmak suretiyle bu eserden bahseder. Eseri İbrâhim Mustafa ve Abdullah Emîn 1954-1960 yıllarında Kahire' de üç cilt olarak neşretmiştir.²³³ Sarf ilmi alanında en güvenilir kaynak olan şerh üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki ciltte *et-Tasrîf*'in parça parça metni ve her parçanın devamında şerhi bulunmaktadır. Üçüncü ciltte ise *'Tefsîrü'l-Luga min Kitâbi't-Tasrîf li'l-Mâzinî'* başlığı altında metinde geçen garip kelimelerle anlaşılması zor yerlerin izahı yapılmakta, son kısımda da *"Mesâil fi (min) Avâsi't-Tasrîf"* başlığıyla yapay vezin tespiti temrinleri ele alınmaktadır.²³⁴

Risâle fi Meddi'l-Esvât ve Mekâdîri'l-Meddâd: İsminden anlaşılacağı üzere eser seslerin uzatılması ve miktarlarına dâirdir. Yâkût el-Hamevî'nin belirttiğine göre on altı varaktan oluşan eseri İbn Cinnî, çağdaşı olan Ebû İshâk İbrâhim b. Ahmed et-Taberî'ye (ö. 393/1003) yazmıştır. Ancak İbn Cinnî bizzat kendi el yazısıyla değil oğlu Âlâ'ya yazdırmak suretiyle eseri kaleme almıştır.²³⁵

Te'âkubu'l-Arabiyye: İcâze ve birçok kaynaktan ismi geçen eser²³⁶ bedel, mübdelun minh, ivaz ve muavvezun minh kavramlarını ve bunların türlerini konu edinmektedir. Ancak eserin günümüze intikal eden herhangi bir nüshası bulunmamaktadır.²³⁷

Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb: İbn Cinnî'nin en meşhur ve en hacimli eserlerinden biri olup müellifin icâzesi ve birçok kaynaktan geçmektedir.²³⁸ Eser, Arapçanın harflerine dair telif edilen ilk eser olma özelliğini taşımaya yansın Arap dili fonetiğinin de temelini oluşturan bir eser olma niteliğine sahiptir. İbn Cinnî *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*'da 29 harfi, her biri müstakil başlık olmak üzere asıl, bedel ve zâid kullanılması bakımından ele alarak onların kelime içerisinde i'lâl, ibdâl, idgâm, kalb ve hazf durumlarını örneklerle inceler.²³⁹ Müellif bu eserde kendi döneminde harflere dair tüm malumatı bir araya getirmiştir.²⁴⁰ Dünyanın farklı yerlerinde birçok yazma nüshası bulunan²⁴¹ eserin yüzde 40'a tekabül eden bölümünü ilk olarak 1954 yılında Kahire'de Mustafa es-Segâ, Muhammed ez-Zefzâf ve Mustafa Abdullah Emîn'in oluşturduğu heyet

²²⁸ Durmuş, "et-Tasrîf". 40: 132.

²²⁹ el-Ma' arrî, *Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn*. 68; Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 210

²³⁰ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 96; 2: 800.

²³¹ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 117; 2: 576, 592, 792.

²³² İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 2: 600.

²³³ Elmalı, "Ebû Temmâm". 10: 210.

²³⁴ Durmuş, "et-Tasrîf". 40: 132.

²³⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600.

²³⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*. 7: 118; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 179.

²³⁷ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 92; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 15.

²³⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 2: 132; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*. 2: 998; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 1: 126; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 177.

²³⁹ Ahmet Yüksel - İsmail Durmuş, "Savtiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 36: 205; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. 256-257.

²⁴⁰ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hindâvî, "Mukaddime". 1-53.

²⁴¹ Eserin yazmaları için bkz: Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 177-178; Hindâvî, "Mukaddime". 45-50.

neşretmiştir.²⁴² Daha sonra Hasan Hindâvî ayrıntılı ve titiz bir çalışmayla mukaddime eşliğinde notlar ilave ederek 1985 yılında eseri iki cilt olarak yayımlamıştır.

Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb'ta İbn Cinnî, vakit bulması hâlinde illetli fiilleri hemze (elif), vâv ve yâ şeklinde tasnif ederek ilgili konuda dil âlimlerin görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan bir kitap yazmayı planladığını zikreder.²⁴³ Mevcut eserleri içerisinde böyle bir kitabın zikredilmemesi nedeniyle bu çalışmayı yapamadığı kanaatindeyiz.

Eserin Telif Edilme Nedeni

İbn Cinnî, yakın çevresinde ismini belirtmediği itibar sahibi bir kişinin kendisinden Arapçada harflerin kullanımına dair bir eser yazmasını talep etmesi üzerine *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*'ı yazmaya karar vermiştir. Müellifin yakın arkadaşlarından biri olduğunu düşündüğümüz bu zat, eserin mu'cem harflerinin hükümlerini içermesinin yanı sıra Arapçada her harfin durumu ve kelime içerisindeki yerlerini de ele almasını rica etmiştir. Ayrıca İbn Cinnî'den ilgili konularda söylenen bilgileri derinlemesine araştırarak detaylı bir şekilde incelemesini de talep etmiştir.²⁴⁴

Müellif, bu kimseyle aralarındaki samimiyetten ötürü teklifi kabul ettiğini şöyle dile getirir: "Beni sana bağlayan gözetilmesi gereken haklar ve kuvvetli bağlar nedeniyle senin talebine karşı gelecek mukîm (güçlü) bir mâzeretim yok, senin talebini hakkı mucibince ihlal etmeyi bana kolaylaştıran bir şey de yok."²⁴⁵

Bunun yanında müellifi böyle bir eser yazmaya iten bir başka saik de kendi döneminde savtiyyât konusunda bazı kimselerin yüzeysel bilgilere sahip oldukları hâlde kendilerini bu alanda son derece bilgiliymiş gibi göstermeleri ve bundan ötürü hak etmedikleri teveccülhâle mazhar olmalarıdır.²⁴⁶ Böylece müellif eseri telif etmekle bu konuda onların yüzeysel bilgilere sahip olduklarını göstermeyi amaçlamıştır.²⁴⁷

Eserin Telifinde Göz Önünde Bulundurulmuş İlkeler

İbn Cinnî, eserin hemen başında eseri telif ederken nasıl bir usul izleyeceği, hangi konuları ne şekilde ele alacağına dair birtakım bilgiler vererek bir anlamda kendi yönteminde de ortaya koyar. Buna göre eserin usulüne dair yapmış olduğu açıklamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ayrıntılara girmesi gereken meseleler hariç ilgili konuda gereğinden fazla bilgi vermemek kaydıyla konuyu uzatmaktan kaçınmak,
- Her bir harfi ele alırken kendi dönemi ile kendisinden önceki dönemlerde ilgili alanlarda ön plana çıkmış dil âlimlerin kıyas ve örneklerine müracaat etmek,
- Harflerin mahreç, medâric (harflerin çıkış yolları), sıfat ve çeşitleri bakımından hükümlerini izah etmek,
- Güzel ve çirkin harfleri belirtmek,
- Harf ile hareke arasındaki farkı ortaya koymak,

²⁴² Hindâvî, "Mukaddime". 51.

²⁴³ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 2: 606.

²⁴⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 3.

²⁴⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 3-4.

²⁴⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 3.

²⁴⁷ İbn Cinnî, *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb*. 1: 5-6.

- Hareke-harf ilişkisinde harekenin harf üzerindeki yerini göstermek,
- Harfle ilişkileri bakımından hareketlerin birbiriyle münasebetlerini ortaya koymak,
- Harfin diğer harften nasıl ayrıldığını göstermek,
- Harf harekelendiğinde harekenin harfi nasıl etkileyeceğini ortaya koymak,
- Harfin sâkin iken harekenin harfin yerini nasıl değiştireceğini izah etmek,
- Cinsine göre harflerin durumu ortaya koymak,
- Harflerin telaffuzlarının nasıl oluştuğunu açıklamak,
- Harfler mu'râb olduğunda lafızlarının nasıl olduğunu açıklamak,
- Harflerin asıl, zâid ve bedel olarak kullanılmalarını ele almak,
- Harflerin sahih ve illetli olması yönüyle birbirine kalbedilmesi bakımından durumlarını açıklamak,
- Mu'cem harflerini teker teker ele alarak kelimenin bulunduğu sığaya göre harflerin durumunu ortaya koymak.²⁴⁸

Müellifin belirtmiş olduğu hususlar eserin genel karakterini de yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu ilkelerin hem metot hem de içeriğe yönelik olduğunu ifade edebiliriz.

2.3.2 Lügat İlmine Dair Eserleri

el-Elfâzu'l-Mehmûze: İcâze ve bir çok kaynakta ismi zikredilen eser²⁴⁹ İbn Cinnî'nin de belirttiği üzere katiplerin yazışmalarda yanlış yazmamaları gerekçesiyle çokça kullandıkları sonu hemzeli fiilleri konu edinmektedir.²⁵⁰ Hacim bakımından risale denebilecek boyutta olan eserde müellif sonu hemzeli olan fiilleri mu'cem harflerinin tertibine göre alfabetik olarak ele alarak fiillerin nasıl kullanılması gerektiğini örnekleriyle açıklar. İbn Cinnî, eserin ikinci bölümü diyebileceğimiz kısmında da kelimelerin sonlarının hangi durumlarda *elif* veya *yâ* ile yazılacağı konusuna değinir. Eser, Vecîh Fâris el-Keylânî tarafından *Selâsu Resâ'il li'İbn Cinnî* adıyla neşredilen risaleler arasında 1923/24'te Kahire'de neşredilmiştir.²⁵¹ Daha sonra eseri Salâhuddin el-Munsif, 1981 yılında Beyrut'ta *el-Elfâz el-Mehmûze* ismiyle neşretmiştir.²⁵² Son olarak eseri 1988 yılında Mâzin el-Mübârek Dımaşk'te açıklama ve notlar ilave ederek neşretmiştir.

el-Mübhic fî Tefsîri Şu'arâ'i Dîvânî'l-Hamâse: İcâze ve diğer kaynaklarda ismi geçen eserde²⁵³ İbn Cinnî, isminden de anlaşılacağı üzere meşhur Arap şâiri Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî'nin (ö. 231/846) *Dîvânü'l-Hamâse*'sinde²⁵⁴ ismi geçen 220 civarındaki şâir isimlerini anlam bakımından açıklamaktadır. Eser 1929'da Dımaşk'ta Mektebetü'l-Kudsî ve Mektebetü'l-Bedr tarafından basılmıştır.²⁵⁵ Eseri ilk kez Hasan Hindâvî tahkik ederek 1987 yılında Dımaşk'ta Dârü'l-Kalem ve Beyrut'ta Dârü'l-Menâre yayınevlerinde neşretmiştir. Daha

²⁴⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. 1: 4-5.

²⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182.

²⁵⁰ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002) İbn Cinnî, *el-Elfâzu'l-Mehmûze*, thk. Mâzin el-Mübârek (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1988). 25.

²⁵¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598 (mukakkikin 8. dipnotu); Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 93; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 15.

²⁵² Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 93; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 15.

²⁵³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 246; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²⁵⁴ Elmalı, "Ebû Temmâm". 10; 242.

²⁵⁵ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 94.

sonra eser 1988 yılında Mervân el-Atıyye ve Şeyh er-Raşid tarafından tahkik edilerek Beyrut'ta 1988 yılında neşredilmiştir.

el-Müzekker ve'l-Müennes: İsmine birçok kaynakta rastladığımız eser²⁵⁶ Arapça'da müzekker ve müennes kelimeleri konu edinen oldukça muhtasar bir kitap mahiyetindedir. Müellif, eserde önce semâi müennes kelimeleri akabinde de alfabetik olarak müzekker ve müennes kelimeler ile müzekker ve müennes kullanımı câiz olan kelimeleri ele almıştır. Son bölümde de müennes kelimelerin ismi tasgîrlerini konu edinmiştir. Eseri 1914 yılında Alman şarkiyatçısı Oskar Rescher (Osman Reşer),²⁵⁷ Târik Necm Abdullah titiz bir çalışmayla 42 sayfalık mukaddime ve notlar eşliğinde 1985 yılında Cidde'de, son olarak Tarık Abdulavn el-Cenâbî Bağdat'ta neşretmiştir.²⁵⁸

en-Nevâdiru'l-Mumti'a: Birçok kaynakta ismine rastladığımız eser²⁵⁹ İbn Cinnî'nin icâzesinde belirttiğine göre bin varak olup kaybolmuştur. Müellif eserin bir kısmının ya da tamamının bulunması hâlinde icâzesine dâhil edilmesini istemiştir.²⁶⁰ Ancak eser günümüze kadar ulaşmamıştır.

Şerhu'l-Fasîh: Muhtelif kaynaklarda ismi geçen eser²⁶¹ İbn Cinnî'nin Sa'leb ismiyle tanınan Kûfe dil mektebi âlimlerinden Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904)'nin *Kitâbu'l-Fasîh*²⁶² isimli eserine yaptığı şerhtir.²⁶³

Şerhu Kitâbi'l-Kalb ve'l-İbdâl li İbni's-Sikkît: İbn Cinnî *el-Hasâis* isimli eserinde İbnü's-Sikkît'in (ö. 244/858) yapısında harf dönüşümleri bulunan ya da farklı harflerin birbiri yerine kullanılabilirdiği Arapça kelimelere dair olan²⁶⁴ *Kitâbu'l-Kalb ve'l-İbdâl* isimli eserini şerh edeceğini belirtir.²⁶⁵ Ancak eseri telif edip etmediği bilinmemektedir. Ayrıca kaynaklarda da bu isimde bir esere rastlayamadık.

Tefsîru'l-Müzekker ve'l-Müennes li İbni's-Sikkît: İbn Cinnî'nin icâzesinde İbnü's-Sikkît'in *el-Müzekker ve'l-Müennes*²⁶⁶ isimli eserini şerh etmek istediğini belirttiği ancak henüz başlamadığını da ifade ettiği eseri²⁶⁷ tamamladığına dair bir malumat bulunmamaktadır.

Şerhu'l-Maksûr ve'l-Memdûd li İbni's-Sikkît: İbn Cinnî'nin yine icâzesinde belirttiği dört yüz varaktan oluşan eser²⁶⁸ isminden anlaşılacağı gibi İbnü's-Sikkît'in sözlük mahiyetinde

²⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*. 3: 247; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

²⁵⁷ Abdullah, "Mukaddime". 5; Sedat Şensoy, "Reşer, Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35: 10.

²⁵⁸ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 94.

²⁵⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 180.

²⁶⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

²⁶¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182.

²⁶² Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 2: 1272; İsmail Durmuş, "Sa'leb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 36; 26.

²⁶³ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 2: 1272.

²⁶⁴ Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü's-Sikkît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21: 210.

²⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 2: 90.

²⁶⁶ Karaaslan, "İbnü's-Sikkît". 21: 211.

²⁶⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 180.

olup maksûr ve memdûd isimlerle, munsarif ve gayri munsarif kelimelere dair bilgi verdiği eseri olan *el-Maksûr ve'l-Memdûd*²⁶⁹ isimli esere yaptığı şerhtir. Eser bazı kaynaklarda *Kitâbu'l-Maksûr ve'l-Memdûd* ismiyle geçer.²⁷⁰ Eserin günümüze ulaştığına dair bir malumat bulunmamaktadır. Kaynaklarda İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikredilen *Kitâbu'l-Maksûr ve'l-Memdûd* isimli eserle bu eserin aynı olduğu kanaatindeyiz. Zira İbn Cinnî icâzesinde eseri *Şerhu'l-Maksûr ve'l-Memdûd an Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît* ismiyle zikretmiştir.²⁷¹

Şerhu Kitâbi'l-Maksûr ve'l-Memdûd li Ebî Alî el-Fârîsi: Diğer kaynaklarla geçmemesine rağmen Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1839-1920) İbn Cinnî'nin böyle bir eserinin olduğunu belirtmektedir.²⁷² Kanaatimizce İbn Cinnî hocasının kaynaklarda geçen *Kitâbu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*²⁷³ isimli eserine de şerh yazmış olabilir.

Tefsîru'l-Luga min Kitâbi't-Tasrîf li'l-Mâzini: Klasik kaynaklarda ismine rastlayamadığımız eseri Fuat Sezgin zikretmiştir.²⁷⁴ Eser Osman el-Mâzinî'nin *Kitâbu't-Tasrîf* isimli eserinde geçen nadir ve garip kelimelerin şerhine dairdir.²⁷⁵

Ukûdu'l-Hemz: Eser Brockelmann ve Sezgin tarafından zikredilmiştir.²⁷⁶ İbn Cinnî'nin yaşadığı dönemde, kâtiplerin resmî yazışmalarda hemzenin kelime içerisinde yazılış usullerine dair yazılmış küçük hacimli bir eserdir. Bu eseri ilk kez Vecîh Fâris el-Keylânî 1934'te Kahire'de *Selâsu Resâil li İbn Cinnî* ismiyle, daha sonra da açıklama ve notlar ilave ederek Mâzin el-Mübârek 1988'te Dımaşk'ta neşretmiştir.²⁷⁷

ez-Zecr: Klasik kaynaklarda ismi geçmeyen eseri Brockelmann ve Sezgin zikretmiştir.²⁷⁸ İbn Cinnî *el-Hasâis*'de bu eserine atıfta bulunmaktadır.²⁷⁹ Bu atıftan hareketle eserin seslerden türeyerek Arapçada *sakındırma* ve *yasaklama* (حذف)²⁸⁰ anlamına gelen fiillere dair olduğu kanaati söz konusudur.²⁸¹

²⁶⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

²⁶⁹ Karaaslan, "İbnü's-Sikkît". 21: 210.

²⁷⁰ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

²⁷¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

²⁷² Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

²⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 8: 218; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 2: 814; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 1: 309; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 2: 81; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*. 1: 497.

²⁷⁴ Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 180.

²⁷⁵ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 96.

²⁷⁶ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182. Ayrıca bkz; en-Neccâr, "Mukaddime". 63.

²⁷⁷ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 96; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 16.

²⁷⁸ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182.

²⁷⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*. 2: 40.

²⁸⁰ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.). 2: 668; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999). 135; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ (ö. 1205/1791) *ez-Zebîdî, Tâcü'l-Arûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî (Kuveyt: Matba'âtu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1989). 11: 410-412; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995). 354; Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2013). 521.

²⁸¹ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 97.

2.3.3 Edebiyat İlmine Dair Eserleri

el-Büşrâ ve'z-Zafer: Yâkût el-Hamevî'nin belirttiğine göre eser Büveyhî hükümdarlarından Azudüddeve'nin²⁸² (ö. 372/983) söylediği aşağıdaki beyte İbn Cinnî'nin yaptığı elli varaklık şerhtir.²⁸³ Eser günümüze ulaşmamıştır. [Basît]

أَهْلًا وَسَهْلًا يَذِي الْبِشْرَى وَنَوْبِيهَا
وَيَاشِيمَالِ سَرِيَانًا عَلَى الظَّفَرِ

Hoş geldiniz müjdelere sahibi ve arkadaşları ve de zafer kazanan birliklerimiz.

el-Fasl beyne'l-Kelâmi'l-Âmm ve'l-Kelâmi'l-Hâss: Kaynaklarda ismi zikredilen²⁸⁴ eser günümüze ulaşmamıştır.

el-Fesr²⁸⁵ (Tefsîru Dîvânî'l-Mütenebbî'l-Kebîr): İcâze ve birçok kaynakta zikredilen eser isminden anlaşılacağı üzere İbn Cinnî'nin el-Mütenebbî'nin *Dîvân*'ına yazmış olduğu iki adet şerhten hacimli olanıdır.²⁸⁶ Müellifin icâzede belirttiği kadarıyla eser yazma olarak bin varaktan fazladır.²⁸⁷ İbn Cinnî eserde el-Mütenebbî'nin şiirlerini dil ve edebiyat açısından ele alarak ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.²⁸⁸ Eseri Safâ Hulûsî iki cilt olarak I. cildini 1970'te, II. cildini de 1978'te Bağdat'ta *Fesrû Şi'ri'l-Mütenebbî* ismiyle neşretmiştir.²⁸⁹ Daha sonra eseri 2004 yılında Rıza Recep tahkik ederek Dimaşk'ta 4 cilt olarak *Fesrû Şi'ri'l-Mütenebbî* ismiyle neşretmiştir.

Müellifin *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb* isimli eserini incelerken kendisinin *Tefsîru Şi'ri'l-Mütenebbî*²⁹⁰ ve *Şerhu Şi'ri'l-Mütenebbî*²⁹¹ isminde isimleri birbirine oldukça yakın iki kitabına atıfta bulunduğunu tespit ettik. Kanaatimizce kaynaklarda *el-Fesr* ismiyle zikredilen eserle bu eserler aynı eserdir.

Kitâbu Meânî Ebyâtî'l-Mütenebbî: İbn Cinnî'nin icâzede 150 varak olduğunu belirttiği eser²⁹² bazı araştırmacılar tarafından *el-Fethu'l-Vehbî 'alâ Müşkilâti'l-Mütenebbî* ismiyle zikredilmektedir.²⁹³ Ancak klasik kaynaklarda doğrudan böyle bir isme rastlayamadık. Eser ilk olarak Bağdat'ta 1973 yılında Muhsin Gayyâz tarafından tahkik edilip neşredildiği için kanaatimizce son dönem araştırmacıları tarafından bu isimle zikredilmektedir. Eser isminden de anlaşılacağı gibi el-Mütenebbî'nin *Dîvân*'ındaki bazı müşkil beyitlerin şerhini konu

²⁸² Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Özeydın, "Adudüddeve". 1: 392-393.

²⁸³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1599. Ayrıca bkz: Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

²⁸⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182. Ayrıca eser el-Fihrist'te *el-Fasl beyne'l-Kelâmi'l-Âmm ve'l-Hâss* şeklinde zikredilmektedir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128.

²⁸⁵ Eserin ismi *es-Sabr* olarak da ifade edilmektedir. Bkz: el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 337; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; es-Sâmerrâ'î, *Meânî'n-Nahv*. 50.

²⁸⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3, 247; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*. 3: 132; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 810; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²⁸⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

²⁸⁸ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 99.

²⁸⁹ Durmuş, "Mütenebbî". 32: 198.

²⁹⁰ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1: 228.

²⁹¹ İbn Cinnî, *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 2: 562.

²⁹² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128. Yâkût el-Hamevî eseri *Tefsîru Meânî hâza'd-Dîvânî* ismiyle zikretmektedir. Bkz: el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; en-Neccâr, "Mukaddime". 64; es-Sâmerrâ'î, *Meânî'n-Nahv*. 85.

²⁹³ en-Nu'aymî, *ed-Dirâsâtü'l-Lehçiyye*. 21; en-Nu'aymî, *İbn Cinnî*. 58; Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 100; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 17.

edinmektedir. Eseri Muhsin Gayyâz'dan sonra Abdülaziz b. Nasır el-Mâni tahkik ederek *el-Fesrû's-Sagîr: Tefsiru Ebyâti'l-Meânî fi Şi'ri'l-Mütenebbî* ismiyle 2009 yılında Riyad'da neşretmiştir.

Kitâbu'l-Me'âni'l-Mucerrede: Kaynaklarda sadece Yâkût el-Hamevî'nin zikrettiği eser²⁹⁴ diğer kaynaklarda doğrudan Yâkût el-Hamevî'nin zikrettiği isimle geçmemektedir. Bunun yanında es-Safedî (ö. 764/1363) ve Babanzâde İsmâil Paşa (ö.1920) İbn Cinnî'nin eserleri arasında *Me'âni'l-Muharrara* isimli eserini zikrederler.²⁹⁵ Ayrıca Brockelmann (ö. 1956) da İbn Cinnî'nin, Ferrâ (ö. 207/822)'nin *Kitâbü'l-Hudûd'u* ile Sa'leb (ö. 291/904)'in *Me'ânin* ve *Fevâ'id* adlı eserleri üzerine düştüğü hâşiye ve ta'liklerin derlenmesiyle meydana getirdiği bir eserin İbnü'n-Nehhâs (ö. 698/1299)'ın el yazısıyla olan bir nüshasının Escorial Library'de 778 numarada bulunduğunu söylemiştir.²⁹⁶ Brockelmann'ın verdiği bilgilerden hareketle iki eserinde aynı eser olması ve eserin Ferrâ ve Sa'leb'in eserlerine dair olması muhtemel gözükmemektedir. Baskı ya da imla hatası nedeniyle kısmî isim farklılığı olabilir.

Muhtaru'l-Erâcîz: Bazı kaynaklarda ismi zikredilen eser²⁹⁷ İbn Cinnî'nin Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış şâirlerin belirli konularda *recez*²⁹⁸ vezninde yazdıkları şiirlerden yaptığı seçmelerden oluşan muhtasar bir eserdir.²⁹⁹

Muhtasaru'l-Arûz ve'l-Kavâfi: Birçok kaynakta zikredilen eser³⁰⁰ bazı kaynaklarda *Muhtasaru'l-Arûd* ve *Muhtasaru'l-Kavâfi* şeklinde iki ayrı eser olarak zikredilmektedir.³⁰¹ Brockelmann'ın belirttiğine göre eser günümüze iki ayrı nüsha olarak gelmiştir.³⁰² Eser ilk olarak 1391/1971 yılında Kays Behcet el-Attar tarafından *Muhtasarü'l-Arûz ve'l-Kavâfi* ismiyle Tahran'da, daha sonra Hasen Şâzelî Ferhûd tarafından aynı isimle 1972'de Beyrut'ta, son olarak da Ahmed Fevzî el-Heyyib tarafından *Kitâbu'l-Arûd* adıyla 1987'de Kuveyt'te neşredilmiştir.³⁰³

el-Muğrib fî Şerhi'l-Kavâfi: Birçok kaynakta ismine rastladığımız eser³⁰⁴ Ebü'l-Hasen el-Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) *Kitâbu'l-Kavâfi* isimli eserine İbn Cinnî'nin yapmış olduğu şerhtir.

Şerhu'l-Kâfi fi'l-Kavâfi: Yâkût el-Hamevî'nin bu isimle zikrettiği eser³⁰⁵ muhtelif kaynaklarda *el-Kâfi fi Şerhi'l-Kavâfi*³⁰⁶ ve *el-Kâfi fi'l-Kavâfi*³⁰⁷ ismiyle geçmektedir. İsminden anlaşılacağı üzere eser Basra dil mektebinin meşhur âlimi Ebü'l-Hasen el-Ahfeş el-Evsat'ın *Kitâbu'l-Kavâfi* isimli eserinin şerhidir. Yavuz, *el-Muğrib fî Şerhi'l-Kavâfi* ile *Şerhu'l-Kâfi fi'l-*

²⁹⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600.

²⁹⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

²⁹⁶ Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

²⁹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmî'âtü Melik Suûd, 1991). 3/5: 269.

²⁹⁸ Arûz vezninde bir bahir türüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bkz: Tefik Rüstü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007). 34: 509-510.

²⁹⁹ Asutay, *Arap Anlambilimi*. 17.

³⁰⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³⁰¹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247.

³⁰² Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192.

³⁰³ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 101.

³⁰⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Muhammed Es'ad Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmi el-Arabî* 32/4 (1957), 658-671. 662.

³⁰⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600.

³⁰⁶ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 336; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³⁰⁷ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314.

Kavâfi''nin aynı eser olabileceğini ifade eder.³⁰⁸ Ancak İbn Cinnî'nin eserleri arasında her iki eser de ayrı ayrı zikredilmiştir.³⁰⁹

en-Nakd alâ İbn Vekî' fi'ş-Şi'ri'l-Mutenebbî: İsminden de anlaşıldığı gibi eser³¹⁰ İbn Vekî ismiyle tanınan Hasen b. et-Tenîsî'nin (ö. 393/1003) el-Mütenebbî'yi tenkit eden *Kitâbü'l-Munsif* isimli eserine İbn Cinnî'nin reddiye amaçlı yazdığı eserdir.³¹¹ Eser günümüze ulaşmamıştır.

eş-Şi'r: Kaynaklarda ismi geçmeyen bu eseri, Muhammed Es'ad Talas, İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikreder. Ancak eserin bilgisine nerede ulaştığına dair bir kaynak sunmamakla birlikte eserin bir nüshasının Berlin Kütüphanesi 6465 numarada kayıtlı olduğunu ifade eder. Talas'a göre eser doğrudan İbn Cinnî'ye ait olmayıp hocası Ebû Ali el-Fârisî'ye ait olan eseri İbn Cinnî üzerine şerh ve ilaveler yaparak rivayet etmiştir.³¹²

Tefsîru'l-Aleviyyât: Eser, İbn Cinnî'nin öğrencisi olan Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) dört kasidesine yapmış olduğu şerhidir.³¹³ Günümüze kadar ulaşmamıştır.

Tefsîru Urcûzeti Ebî Nuvâs: Eser³¹⁴ İbn Cinnî'nin şâir Ebû Nuvâs'ın³¹⁵ (ö. 198/813) Abbasî vezirlerinden Fazl b. Rebî'i³¹⁶ (208/824) methetmek için yazdığı 54 beyitlik kasidenin şerhidir.³¹⁷ Eser Muhammed Behcet el-Eseri tarafından tahkik edilerek *Tefsîru Urcûzeti Ebî Nuvâs fi Takrizi'l-Fazl b. er-Rebî'i* ismiyle 1966 yılında Dimaşk'ta neşredilmiştir.

et-Temâmu fî Tefsîri Eş'âri Hüzeyl mimmâ Ağfelehû Ebû Sa'îd el-Hasen b. el-Huseyn es-Sükkerî: İcâzede İbn Cinnî'nin beş yüz varaktan biraz fazla olduğunu söylediği eser³¹⁸ Basralı şiir ve ahbâr ravisi aynı zamanda dil ve edebiyat âlimi olan es-Sükkerî'nin³¹⁹ (ö. 275/888) Arap kabileleri arasında fesahati, belâgati, ayrıca yetiştirdiği şairlerin çokluğu ile ün yapmış olan Hüzeyl kabilesi şairlerinin şiirlerini derlediği *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn* isimli eserinin tekmlisidir. Eser 1962 yılında Ahmed Nâcî el-Kaysî, Hatice Abdürrezzâk el-Hadisî ve Ahmed Matlûb tarafından neşredilmiştir.³²⁰

et-Tenbîh (Şerhu Mustaglak Ebyâti'l-Hamâse): İcaze³²¹ ve diğer kaynaklarda da ismi zikredilen eser³²² Ebû Temmâm (ö. 231/845)'ın *Dîvânü'l-Hamâse*'sine³²³ yaptığı diğer şerhidir. İbn

³⁰⁸ Yavuz, "İbn Cinnî". 19: 399.

³⁰⁹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652.

³¹⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652.

³¹¹ İbn Vekî ve eserleri hakkında bkz: Yıldız, "İbn Vekî". 20: 444.

³¹² Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî". 352.

³¹³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1599; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652.

³¹⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1599; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifîn*. 1: 652.

³¹⁵ Hakkında bkz: Nasuhi Ünal Karaaslan, "Ebû Nuvâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 10: 205-207.

³¹⁶ Hakkında bkz: Abdülkerim Özaydın, "Fazl b. Rebî'i", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995). 12: 274-275.

³¹⁷ Karaaslan, "Ebû Nuvâs". 10: 207.

³¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1597-1598; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât*. 2: 336-337; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247.

³¹⁹ Hakkında bkz: Sedat Şensoy, "Sükkerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 38: 47.

³²⁰ Hulusi Kılıç, "Dîvânü'l-Hüzeliyyîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994). 9: 446.

³²¹ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

Cinnî eserde müşkil beyitleri irap ve mana bakımından şerh etmiştir.³²⁴ Müellifin yaptığı bu şerh *Dîvânü'l-Hamâse*'nin en meşhur şerhleri arasında sayılmaktadır.³²⁵ 1971 yılında Yesrî el-Kâsimî *et-Tenbîh alâ Şerhi Müşkilâtî'l-Hamâse* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır.³²⁶

2.3.4 Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri

el-Muhteseb fî 'İleli Şevâzzi'l-Kırâ'ât: Birçok kaynakta zikredilen eser³²⁷ isminden anlaşılacağı gibi İbn Cinnî'nin yedi kırâat dışında kalan şâz kırâatlara dair kaleme aldığı eseridir. Müellif eserini, dilin kelime yapısı ve temel kaideleriyle uyuşan ayrıca herhangi bir şevâhidle desteklenmesi mümkün olan şâz kırâatları savunmak için yazmıştır.³²⁸ Müellifin eserinde kıraat âlimi olan İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Şevâz fi'l-Kırâat* isimli eserinden alıntılar yaptığı ifade edilmiştir.³²⁹ Eser Ali en-Necdi Nasîf, Abdülhalim en-Neccâr ve Abdülfettah İsmail Şiblî'den oluşan heyet tarafından tahkik edilerek 1966 yılında Kahire'de *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzi'l-Kırâa ve'l-Îzâhi anhâ* ismiyle neşredilmiştir. 1986 yılında İstanbul'da eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

el-Mühezzeb: Eserin ismi *el-Mühezzeb fi'l-Kırâ'at* olarak zikredilerek kırâata dair olduğu ifade edilmektedir.³³⁰ Ancak çok az kaynakta ismine rastladığımız eser bu kaynaklarda *el-Mühezzeb* ismiyle geçmektedir.³³¹ Bunun yanında *Hediyetü'l-Ârifin*'de *el-Mühezzeb fi'n-Nahv* ismiyle geçmektedir.³³² Talas da eseri, İbn Cinnî'nin eserleri içerisinde *el-Mühezzeb* ismiyle belirtmiş ve eserin konusunun ne olduğunu bilmediğini ifade etmiştir.³³³ Eserin günümüze ulaşmadığını göz önünde bulundurarak konusu hakkında bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir.

Şevâzû'l-Kur'ân: Kaynaklarda ismi geçmeyen eseri Talas, İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikrederek eserin nüshasının Berlin kütüphanesi 674 numarada olduğunu ifade etmiştir. Talas, eserin İbn Cinnî döneminde yaşayan âlimlerce tartışılan *Îrâbu'l-Kur'ân* meseleleri ve bazı tartışmalara dair olduğunu belirtmiştir.³³⁴

el-Vakf ve'l-İbtidâ: Kaynaklarda ismi zikredilen eser³³⁵ günümüze ulaşmamıştır.³³⁶ Yavuz'a göre eser İbn Cinnî'nin kıraat ilmine dair bir çalışmasıdır.³³⁷

³²² el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ru'vât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³²³ Hakkında bkz: Hüseyin Elmalı, "el-Hamâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997). 15: 440-441.

³²⁴ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 103.

³²⁵ Elmalı, "el-Hamâse". 15: 441.

³²⁶ Yavuz, "İbn Cinnî". 19: 399.

³²⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 2: 1612; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182.

³²⁸ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 105. Ayrıca bkz: Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlara Yaklaşımı". 78-98.

³²⁹ Tayyar Altıkulaç, "İbn Mücâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20: 215.

³³⁰ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 106; Asutay, *Arap Anlambilimi*. 19.

³³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314.

³³² Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³³³ Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî". 663.

³³⁴ Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî". 352.

³³⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 182.

³³⁶ Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî". 664.

2.3.5 Çeşitli Konulara Dair Eserleri

el-Hâtiriyât: İbn Cinnî'nin icâzesinde de zikrettiği eser birçok kaynakta geçmektedir.³³⁸ Müellifin farklı zamanlara hatırına gelen konulara dair yazmış olduğu eserdir. Ali Zulfikâr Şâkir tarafından Beyrut'ta 1988'de neşredilmiştir. Muhammed Ali ed-Dâlî, Ali Zulfikâr Şâkir'in yapmış olduğu neşirdeki eksikleri yazma nüshalar üzerinden tespit ederek bu eksik yerleri *Bakiyyetu'l-Hâtiriyât* ismiyle 1992'de Dımaşk'ta neşretmiştir.

el-Mesâi'lu'l-Dımaşkiyyât: Kaynaklarda ismi geçmeyen eseri es-Suyûtî, İbnü'n-Nehhâs'ın³³⁹ *et-Ta'lîka*'sında eserin isminin geçtiğini belirtmiştir. es-Suyûtî'nin aktardığına göre İbnü'n-Nehhâs, ilgili konuda İbn Cinnî'nin el-Ahfeş'ten yaptığı iktibası rivayet edip eserinin ismini *ed-Dımaşkiyyât* olarak ifade etmiştir. Ayrıca İbnü'n-Nehhâs eserin ismini zikrederken '*insanlar arasında meşhur olamayan*' diye kayıt düşerek İbn Cinnî'nin *Dımaşkiyyât* adında iki tane eseri olduğuna işaret etmektedir.³⁴⁰ Buradan hareketle İbn Cinnî'nin *Dımaşkiyyât* adıyla iki tane eseri söz konusudur diyebiliriz. Bunlardan biri meşhur olup diğeri pek bilinmemektedir. es-Suyûtî'nin ilgili rivâyeti kullandığı bağlamdan hareketle eserin nahve ya da dil meselelerine dair olduğu söylenebilir. Ancak günümüze ulaşmadığı için eserin konusunu tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

el-Mesâi'lu'l-Vâsitiyyât: İbn Cinnî'nin öğrencisi olan İbn Beşrân el-Vâstî (ö. 462/1070), İbn Cinnî Vâsit şehrine geldiğinde kendisine yöneltilen sorulara dair meseleleri talebelerine yazdırdığını ve ismini el-Vâsitiyyât olarak koyduğunu söylemiştir.³⁴¹ Dolayısıyla eser İbn Cinnî'ye sorulan meselelere dâirdir.

Men Nusibe ilâ Ummihî mine'ş-Şu'arâ: Kaynaklarda ismi zikredilmeyen eseri Talas, İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikretmektedir. Talas'ın aktardığına göre eser meşhur nesep âlimi Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî el-Bağdâdî'ye (ö. 245/860) aittir. İbn Cinnî birtakım notlar ekleyerek eseri rivayet etmiştir. Talas, eserin iki nüshasını bulduğunu kaydeder. Nüshalardan birinin Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye 57/122 numarada, diğerin de Medine'de Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde olduğunu belirtir. Talas, eserin İbn Habîb'in kitabı olarak neşredildiğini söyler.³⁴² Nitekim eser, İbn Cinnî'nin notlarıyla birlikte *Kitâbü Men Nüsibe ilâ Ummihî mine'ş-Şu'arâ* ismiyle Abdüsselâm M. Hârûn tarafından Kahire'de 1951 yılında neşredilmiştir.³⁴³

³³⁷ Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. 106.

³³⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*. 3: 247; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 699; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Brockelmann, *Gal Supplementband*. 1: 192; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 180.

³³⁹ Hakkında bkz: İsmail Durmuş, "İbnü'n-Nehhâs el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21: 177-178.

³⁴⁰ Ebü'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985). 2: 259; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

³⁴¹ el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*. 2: 340; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

³⁴² Talas, "Ebü'l-Feth b. Cinnî". 663.

³⁴³ Mehmet Sami Benli, "Muhammed b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005). 30: 534.

2.3.6 İçeriği Tespit Edilemeyen Eserleri

el-Fâ'ik: Kaynaklara ismi zikredilen eserin³⁴⁴ günümüze ulaşmış olup ulaşmadığı bilinmemektedir. Dolayısıyla konusu hakkında bir şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir.

el-Firak: Birkaç kaynakta ismi zikredilen eser³⁴⁵ hakkında herhangi bir malumat söz konusu değildir. Babanzâde ve el-Fihrist'te eser *el-Firak beyne Kelâmi'l-Hâss ve'l-Âmm* ismiyle zikredilir.³⁴⁶

el-Hatîb: Birkaç kaynakta ismi zikredilen eserin³⁴⁷ hangi konu üzerine yazıldığı bilinmemektedir.

el-Mehâsinu fi'l-Arabiyye: İcâzede İbn Cinnî'nin belirttiğine göre eser altı yüz varaktır ve İbn Cinnî eserin kendisinden kaybolduğunu ifade etmektedir.³⁴⁸ Kaynaklara göre ismi geçen eserin³⁴⁹ hangi konuya dair olduğu bilinmemektedir.

Sırru's-Surûr: Eseri sadece Yâkut el-Hamevî zikretmiştir. Ancak el-Hamevî eseri doğrudan İbn Cinnî'nin eserlerini ifade ettiği yerde değil de müellifin hayatını anlattığı bir yerde üç beyitlik şiir alıntısını İbn Cinnî'nin bu kitabından yaptığını ifade etmek için eserin ismini zikretmiştir.³⁵⁰

et-Tezkiretü'l-Esbahâniyye: Pek çok kaynakta ismi geçen eser hakkında herhangi bir malumat ifade edilmemiştir.³⁵¹

et-Tabsıra: es-Safedî (ö. 764/1363) herhangi bir açıklama yapmadan İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikreder.³⁵² et-Tabsıra'yı İbn Cinnî'nin eserleri arasında zikreden İbn Hallikân (ö. 681/1282) ise Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *et-Tenbîh*, *el-Mühezzeb*, *et-Tabsıra* ve *el-Lüma'* adlı eserlerini İbn Cinnî'nin eserlerinden esinlenerek isimlendirdiğini belirtir.³⁵³

Sonuç

Hicrî 322/934-323/935 yılında Musul'da dünyaya gelen İbn Cinnî, önemli bir dil âlimi olmasını sağlayacak eğitimine doğduğu şehirde başlamıştır. İlk eğitimini Ebû'l-Abbâs en-Nahvî el-Ahfeş'ten tahsil ettikten sonra meşhur hocası Ebû Ali el-Fârisî ile tanışması tahsil hayatında dönüm noktası olmuştur. Bağdat'ta yaklaşık kırk yıl süren tahsil sürecinde Ebû Ali el-Fârisî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı başta olmak üzere devrin önemli eserlerini tedris etmiştir. İbn Cinnî yine Bağdat'ta devrin önde gelen dil bilginlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Miksem ve Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'den ilim tahsil etmiştir. Ali el-Fârisî aracılığıyla dönemin önemli

³⁴⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

³⁴⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314.

³⁴⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. 128; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³⁴⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1600; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652.

³⁴⁸ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1598.

³⁴⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 2: 1608; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

³⁵⁰ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*. 4: 1589.

³⁵¹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ru'vât*. 2: 337; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 4: 494; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*. 1: 385; Babanzâde, *Hediyetü'l-Ârifin*. 1: 652; Sezgin, *Gas*, 1967. 9: 181.

³⁵² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 19: 314.

³⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*. 3: 247.

şâirlerinden el-Mütenebbî ile tanışarak onunla sıkı bir dostluk kurmanın yanı sıra şiir ve dil meseleleri üzerine fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

Ebû Ali el-Fârisî'nin hicri 377'de vefatının ardından onun ders halkasının başına geçen İbn Cinnî, edindiği ilmî birikimle Ebû Ahmed Abdüsselam b. Hüseyin b. Muhammed el-Basrî el-Luğavî, Muhammed b. Hüseyin eş-Şerîf er-Radî, Ali b. Zeyd el-Kâşânî en-Nahvî, Ebü'l-Hasen 'Ali b. Ubeydullâh es-Sımsımî el-Luğavî, Ebü'l-Futûh Sâbit b. Muhammed el-Curcânî el-'Adevî el-Endelusî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sinân el-Hafâcî el-Halebî gibi birçok âlime hocalık yapmak suretiyle onların yetişmesine vesile olmuştur.

Neredeyse tüm ömrünü Arap dilini öğrenme ve öğretmeye adanmış İbn Cinnî bu süre zarfında birbirinden değerli yaklaşık 55 eser kaleme almıştır. Öne çıkan eserleri arasında nahiv ilminin metodolojisini tespit etmeyi amaçlayan *el-Hasâis* adlı eserini zikredebiliriz. Arap dilinde mu'cem harflerinin asıl, bedel ve zâid olarak nasıl ve niçin kullanıldığının ilkelerini araştırarak harflerin kelime içerisinde kullanılma usûlünü tespit etmeyi amaçlayan bir eser olarak ön plana çıkan *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb* da önemli eserlerinden biridir. *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*, konusu itibarıyla özgün bilgiler ihtiva eden ilk eser olarak dikkatleri çekmiştir. Müellif, eserde dönemin ilmî birikimini aktarmakla kalmayıp ilgili meselelere özgün yorumlar getirerek alana yeni bir perspektif sunmuştur. Eser az da olsa nahiv, sarf, lügat, lehçe, fonetik, arûz tefsir, kıraat, sıfât-ı ve mehâric-i hurûf gibi çeşitli konu ve sahalarla ilgili bilgiler de ihtiva etmektedir.

İbn Cinnî, çalışmalarında sadece Arap diliyle sınırlı kalmamış Kur'ân ilimlerine dair de eserler telif etmiştir. Bunlar içerisinde dilin kelime yapısı ve temel kaideleriyle uyuşan ve herhangi bir şevâhidle desteklenmesi mümkün olan şâz kırâatları savunmak için yazdığı *el-Muhtesab fi İleli Şevâzî'l-Kur'ân* isimli eseri kayda değer olup birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Dönemin âlimlerince tartışılan *İ'râbu'l-Kur'ân* meseleleri ve bazı tartışmalara dair telif ettiği *Şevâzû'l-Kur'ân* da bunlardan biridir.

Kaynakça

- Abdullah, Târik Necm. "Mukaddime". *el-Müzekker ve'l-Müennes*. 5-42. Cidde: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 1985.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Miksem el-Attâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Mücâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- arrî, Ebü'l-Mehâsin el-Mufaddal b. Muhammed et-Tennûhî el-Ma'. *Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve Gayrihim*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: İdâretü's-Sekâfeti ve'n-Neşri Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyyeti, 1981.
- Asutay, Muhammed Mücahit. *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâ'is'teki Temelleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Babanzâde, İsmâil Paşa el-Bağdâdî. *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musanîfîn*. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1951.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-. *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1997.
- Baltacı, Cahit. "Ammâr b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Benli, Mehmet Sami. "Muhammed b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bilgin, Mustafa. "Abdullah b. Hubeyk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/107. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Bilgin, Mustafa. "Feth el-Mevsilî el-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/455. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bilgin, Mustafa. "Feth el-Mevsilî es-Sagîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Brockelmann, Carl. "Ebülferec". *İslam Ansiklopedisi*. 4/77. İstanbul: MEB Basımevi, 1977.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. 2 Cilt. Weimar, 1898.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litterature Supplementband*. 3 Cilt. Leiden, 1937.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalîm en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-Luga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisü'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş, 2016.
- Demircigil, Bayram. "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 77-101.
- Dikici, Recep. "Hafâcî, İbn Sinân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/71-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dimyâtî, Ahmed b. Aybek ed-. *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd*. thk. Kayser Ebû Ferah. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1971.
- Durmuş, İsmail. "et-Tasrîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. "et-Tasrîfü'l-Mülûkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'n-Nehhâs el-Halebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Mütenebbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Sa'leb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Elmalî, Hüseyin. "Ebû Temmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Elmalî, Hüseyin. "el-Hamâse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Emînî, Abdülhüseyin Ahmed el-. *el-Ğadîr fil'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî li'l-Matbûât, 1994.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-. *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- Erdem, Sargon. "Alî b. Ahmed el-İmrânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/381. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb el-. *el-Bulğa fi Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*. thk. Muhammed el-Mısrî. Dâru Sa'dî'ddîn, 2000.
- Gültekin, Hikmet. *Şîh Âlim Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâğa İsimli Eserinin Hadis Literatüründeki Yeri ve Değeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2013.
- Hamevî, Yakut el-. *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî b. Sâbit Ebû Bekr. *Târîhu Bağdâd ev Târîhu Medîneti's-Selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Muâfâ b. İmrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hindâvî, Hasan. "Mukaddime". *Sırru Smâ'ati'l-İ'râb*. 1/5-70. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- î, Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâ'. *Meâni'n-Nahv*. 4 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 2000.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Elfâzu'l-Mehmûze*. thk. Mâzin el-

- Mübârek. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'ât ve'l-Îzâh anhâ*. thk. Ali en-Necdi Nâsîf vd. 2 Cilt. Dâru Serkîn, 1986.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Munsif Şerhu li Kitâbi't-Tasrif*. thk. Abdullah Emîn - İbrahim Mustafa. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Kadîm, 1954.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *el-Mübhic fi Tefsîri Esmâi Şu'arâ'i'l-Hamâse*. thk. Mervân el-Atıyye - Şeyh er-Raşid. Beyrut: Dâru'l-Hicr, 1988.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002). *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. thk. Hasan Hindâvî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zemân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1978.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî. *el-İkmâl fi Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ' ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî - Nâyif el-Abbâs. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Muhtasarü Târîhi Dimeşk li İbn Asâkir*. thk. Muhammed Mutî'. 29 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf. *en-Nücümü'z-Zâhire fi Müllûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmîl fi't-Târîh*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 2012.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdullhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnâvûd - Mahmût el-Arnâvûd. 10 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Mârife, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Bâkûlî el-. *Şerhu'l-Lüma' li'l-İsfahânî*. thk. İbrâhim b. Muhammed Ebû Ebbâh. Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, 1990.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mevsilî, Ömer b. Bedr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/489. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "Ebû Nüvâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/205-207. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal. "İbnü's-Sikkât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*. thk. Muhammed Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1941.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh. *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkâdir el-Arnâvûd. 5 Cilt. İstanbul: İrcica, 2010.
- Kayagil, Süleyman Mahmut. "Arap Dili Tarihinde 'el-Ahfeş' Lakabıyla Bilinen Âlimler". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2016), 21-36.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâlet, 1993.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-. *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire, 1986.
- Kılıç, Hulusi. "Dîvânü'l-Hüzelîyyîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/446. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kılıç, Hulusi. "Ebû'l-Ferec el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/316-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Köse, Saffet. "İsferâyînî, Ebû Hâmid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 22/514. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir el-. *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeyl Aleyhâ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1973.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Neccâr, Muhammed Ali en-. "Mukaddime". *el-Hasâis*. 1/5-73. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1953.
- Nu'aymî, Husâm Saîd en-. *ed-Dirâsâtü'l-Lehçiyye ve's-Savtiyye inde İbn Cinnî*. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1980.
- Nu'aymî, Husâm Saîd en-. *İbn Cinnî Âlimü'l-Arabiyye*. Bağdat: Dâru'ş-Şu'ûni's-Sekâfeti'l-Âmme, 1990.
- Öz, Mustafa. "Şerîf el-Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/586-588. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özaydın, Abdülkerim. "Adudüddeve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim. "Bâdis b. Habbûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. "Bağdat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/437-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ezdî, Yezîd b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/48-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. "Fazl b. Rebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Mukle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. "Seyfüddevle el-Hamdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Ebû Ali el-Fârisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Ebû't-Tayyib el-Lugavî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/345. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "İbn Dürüsteveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/420. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. "Mevsilî, Abdürrahîm b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/488. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Özel, Mustafa. "Şerîf er-Radî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir er-. *Muhtârü's-Sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halil b. Aybeg es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Sakkâr, Sâmî es-. "İbn Ebû Asrûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/423-424. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sakkâr, Sâmî es-. "Musul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-. *Yetîmetü'd-Dehr fi Mehâsini Ehli'l-Asr*. thk. Müfid Kumeyha. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Serin, Muhittin. "İbnü'l-Bevvâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyâs b. Mûsâ. *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arreb*. 2 Cilt. Mısır: Matba'ât-ü-Serkîs, 1928.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 9 Cilt. Leiden, 1967.

- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 10 Cilt. Riyad: Câmi'âtü Melik Suûd, 1991.
- Silefi, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-. *Mu'cemu's-Sefer*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Fikr., 1964.
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Şensoy, Sedat. "Reşer, Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Şensoy, Sedat. "Sükkerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/47. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Talas, Muhammed Es'ad. "Ebü'l-Feth b. Cinnî". *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmî el-Arabî* 32/4 (1957), 658-671.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-Ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Temizer, Aydın. *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Luma' Adlı Eserinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüşti. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İbrâhîm el-Mevsilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "İshak el-Mevsilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/536-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken, 2013.
- Tüccar, Zülfikar. "İbn Dânyâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Uğur, Mücteba. "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünal, Yavuz. "Rûyânî, Muhammed b. Hârûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yavuz, Mehmet. "el-Hasâ'is". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Mehmet. *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî ve Arap Gramerindeki Yeri". *Şarkiyat Mecmuası* 8/ (1998), 245-265.
- Yaylalı, Davut. "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yerinde, Adem. "Muhammed Şu'le". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/577-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yıldız, Musa. "İbn Vekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/444. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yüksel, Ahmet - Durmuş, İsmail. "Savtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/204-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ (ö. 1205/1791) ez-. *Tâcü'l-Arûs*. thk. Mustafa el-Hicâzî. Kuveyt: Matba'âtu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1989.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-. *el-İber fi Haberi Men Gaber*. thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut - Naîm el-Arkûsî. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk.

Beşşar Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
Zirikî, Hayruddîn ez-. *el-Â'lâm-Kâmûsu Terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.
<https://www.dict.com/yunanca-turkce/%CE%93%CE%B5%CE%BD%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CF%82>, (Erişim tarihi: 11.12.2020);
<https://tr.glosbe.com/el/tr/brave%2C%20doughty%2C%20gallant%2C%20mettlesome%2C%20courageous%2C%20generous%2C%20manful> (Erişim tarihi: 11.12.2020)